

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ

КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему: Психологічні особливості професійної орієнтації в підлітковому віці

Виконав: студент II курсу, групи 8.0538-з

спеціальності: 053 психологія

освітньої програми: 053 психологія

Товстоножко Володимир Олегович

Керівник: к.психол.н., доцент кафедри психології

Поплавська А.П.

Рецензент: к.псих.н., доцент кафедри психології

Лукаsevич О.А.

Запоріжжя
2020

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет _____

Кафедра _____

Рівень вищої освіти _____

Спеціальність _____
(код та назва)

Освітня програма _____
(код та назва)

Спеціалізація _____
(код та назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ/ПРОЕКТ СТУДЕНТОВІ (СТУДЕНТЦІ)

(прізвище, ім'я, по батькові)

1 Тема роботи (проекту) _____

керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від « _____ » _____ 20 ____ року № _____

2 Строк подання студентом роботи _____

3 Вихідні дані до роботи _____

4 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _____

5 Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) _____

6 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка

Студент _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Керівник роботи (проекту) _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____
(підпис) (ініціали та прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 61 с., 8 таблиць, 57 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження: професійна орієнтація підлітків.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійної орієнтації в підлітковому віці.

Мета: теоретично дослідити та емпірично визначити які фактори та чинники впливають на вибір майбутньої професії старшокласників; проаналізувати яка різниця вибору майбутньої професії між старшокласниками 9 і 11 класу.

Гіпотеза: вибір майбутньої професії, а саме сфери визначення своїх інтересів старшокласників обумовлений їх індивідуальними особеностями.

Методи дослідження:

- теоретичні: узагальнення, аналіз та синтез науково-методичних та психологічних джерел щодо ключових питань у визначені й проблемі;
- емпіричні: метод опитування.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному дослідженні передумов і розробленні методичного забезпечення діагностики впливу чинників і факторів на вибір професії в підлітковому віці.

Результати дослідження можуть бути використані психологами та вчителями у школі для роботи зі старшокласниками .

ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, УЧНІ СТАРШИХ КЛАСІВ, ВИБІР ПРОФЕСІЇ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ, ПРОФОРІЄНТАЦІЯ, САМОПІЗНАННЯ ПОТРЕБ ТА НАХИЛІВ, САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз проблеми професійної орієнтації старшокласників.....	9
1.1. Історія становлення професійної орієнтації.....	9
1.2. Особливості становлення підліткового віку і вибір професії.....	13
1.3. Особливості формування ціннісних орієнтацій старшокласників.....	20
1.4. Фактори, які впливають на вибір професії старшокласниками.....	23
РОЗДІЛ 2. Методи дослідження психологічних особливостей професійної орієнтації старшокласників.....	31
2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик.....	31
2.2. Результати дослідження та інтерпретація.....	37
РОЗДІЛ 3. Технологія організації процесу самовизначення з майбутньою професією підлітками в роботі практичного психолога.....	42
3.1. Погляди відомих вчених щодо професійного самовизначення.....	42
3.2. Психологічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення.....	48
3.3. Роль практичного психолога у формуванні психологічної готовності підлітків до їх професійного самовизначення.....	53
3.4. Психолого-педагогічні рекомендації батькам щодо професійного самовизначення в підлітковому віці.....	54
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема професійної орієнтації в підлітковому віці посідає важливе місце у педагогічній та віковій психології, оскільки стосується вирішального моменту у життєвому становленні особистості. Особливої актуальності вона набуває у підлітковому віці. У зв'язку з цим, центральним і досить складним завданням сучасної школи є формування в учнівської молоді здатності до свідомого та самостійного вибору професії і подальшого оволодіння нею. Вирішення цього завдання багато в чому залежить від активної позиції самих учнів, від усвідомленості себе суб'єктом власного життя, прагнення до особистісної самореалізації, вміння самостійно приймати відповідальні рішення. Тому вивчення професійної орієнтації в підлітковому віці може відкрити нові шляхи його оптимізації.

Підлітки знаходяться на порозі вступу в самостійне життя. Перед старшокласниками виникає необхідність самовизначення, вибору свого життєвого шляху, як завдання першочергової життєвої важливості. Вибір професії є психологічним центром ситуації розвитку старшокласників. Професійне самовизначення найчастіше визначається як вибір людиною напряму та змісту свого подальшого розвитку, сфери та засобів реалізації індивідуальних якостей і здібностей, соціального середовища для втілення своєї життєвої мети та моральних цінностей; це - цілісний, інтегративний процес, у якому реалізуються основні життєві цінності людини і конкретизуються аспекти її життєвого, особистісного, соціального самовизначення [11].

На професійне самовизначення особистості впливають соціально - економічні умови, міжособистісні взаємини, вікові особливості, ситуативні чинники, але провідне значення в професійному самовизначенні належить самій особистості, її активності, відповідальності за своє становлення. Професійна орієнтація є важливим чинником самореалізації особистості в конкретній професії та і в культурі взагалі. Постійний пошук свого місця у світі

професій дозволяє особистості знайти сферу діяльності для повної самореалізації.

Об'єкт дослідження: професійна орієнтація підлітків.

Предмет дослідження: психологічні особливості професійної орієнтації в підлітковому віці.

Мета: теоретично дослідити та емпірично визначити які фактори та чинники впливають на вибір майбутньої професії старшокласників; проаналізувати яка різниця вибору майбутньої професії між старшокласниками 9 і 11 класу.

Гіпотеза: вибір майбутньої професії, а саме сфери визначення своїх інтересів старшокласників обумовлений їх індивідуальними особеностями.

Враховуючи мету і гіпотезу дослідження, були сформульовані наступні **завдання:**

- розкрити сутність поняття «професійна орієнтація» в контексті соціальної ситуації розвитку особистості у підлітковому віці;
- експериментально дослідити особливості вибору майбутньої професії старшокласниками;
- розробити та апробувати програму роботи психолога з підлітками на тему професійного самовизначення.

Методи дослідження.

У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми) та емпіричні (психологічне тестування, анкетування, психолого-педагогічний експеримент).

В якості діагностичного інструментарію для розв'язання експериментальних завдань використано: методику «Опитувальник для визначення типу особливості» (за Дж. Голандом), методику «Диференційно – діагностичний опитувальник» (за Є. О. Клімовим) та методику «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному дослідженні передумов і розробленні методичного забезпечення діагностики впливу чинників і факторів на вибір професії в підлітковому віці.

Практичне значення роботи полягає у розробці комплексної методики психодіагностики психологічних компонентів професійного самовизначення старшокласників, розробці рекомендацій щодо психолого-педагогічної допомоги школярам та особам, що мають намір працевлаштуватись, у професійному самовизначенні. Ці розробки можуть бути використані вчителями, практичними психологами для оптимізації професійної орієнтації старшокласників.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних положень, використанням валідних та надійних взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, порівняльним аналізом даних інших досліджень, кількісним та якісним аналізом отриманих результатів, використанням методів математичної статистики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

1.1. Історія становлення професійної орієнтації

Професійна орієнтація з'явилась у глибокій старовині. Природно, що професійна орієнтація не могла з'явитись раніше, ніж з'явилися професії, а отже, і потреба в орієнтації на ці професії. Вже в середині 3 тисячоліття до н.е. в Стародавньому Вавілоні проводились випробування випускників шкіл, які готували писарів. Завдяки великим на той час знанням професійно підготовлених писар був центральною фігурою месопотамської цивілізації, він умів вимірювати поля, ділити майно, співати, грати на музичних інструментах. Під час випробувань перевіряли його вміння розбиратися в тканинах, металах, рослинах, а також знання всіх чотирьох арифметичних дій [10].

У 3 тисячолітті до н. е. в Китаї існувала широко розповсюджена посада і професія урядового чиновника. Відповідно і тут з'явилися перші елементи професійного відбору на цю посаду. Тему іспити нерідко давав сам імператор, він же проводив безпосередню перевірку знань на заключному етапі багатоступеневого конкурсного відбору претендентів. Інші приклади нам дає давня історія Спарти, Риму. У Спарті була створена і успішно здійснювалась система виховання воїнів, в Римі - система відбору в навчання гладіаторів [2].

Даних, подібних приведених вище, є багато і всі вони вказують на досить ранній період виникнення елементів того, що зараз прийнято називати професійною діагностикою та професійним відбором. Якщо виходити з поширеної точки зору про професійну діагностику і професійний відбір, то можна сказати, що професійна орієнтація виникла давно. Однак, якщо зараз подивитися на професійну орієнтацію як на суспільний процес, що включає в себе не тільки зазначені вище

профдіагностику та профвідбір, але також профконсультацію, соціально-професійну орієнтацію та професійне виховання, то стане ясно, що профорієнтація, як науково-осмислена діяльність, могла з'явитись лише пізніше, з тієї пори, коли почала набирати силу тенденція диференціації інтеграції окремих наук. Отже, наведені вище історичні данні, можна вважати не історією, а передісторією виникнення профорієнтації. Історія почалась набагато пізніше. У січні 1908р. в м. Бостоні почало роботу перше бюро профорієнтації молоді для надання допомоги підліткам у визначенні їх життєвого трудового шляху. Діяльність цього бюро прийнято вважати початком профорієнтації. Потім аналогічне бюро заснували в Нью-Йорку. У його завдання входило вивчення вимог, що пред'являються до людини різними професіями, більш детальне пізнання здібностей школярів. Бюро вело свою роботу в контакті з вчителями, користуючись тестами і анкетами. Досвід діяльності цих бюро став широко поширюватися в США, Іспанії, Фінляндії, Швейцарії, Чехословачії та інших країнах [33].

Перша світова війна викликала подальше розширення потреби у визначенні профпридатності: вона вимагала прискореної підготовки людей, що володіють потрібними для військової справи інтелектуальними і фізичними якостями. Інтенсивне технічне переозброєння промисловості ведучих капіталістичних держав, розвиток принципів нової техніки на початку ХХ століття, у тому числі військової, актуалізували проблему «людина-техніка» [15]. Усе гостріше стали усвідомлювати, що не кожен бажаючий може керувати складною технікою, для цього необхідні знання, здібності і відповідні навички. Війна істотно загострила інтерес до питань співвіднесення здібностей людини з вимогами професій. Тим самим був підготовлений ґрунт для розгортання науково-дослідних робіт з тестових методів оцінки особистості. Створений тест розглядався як психологічна зброя, тому всі іспити, масштаб досліджень і результати їх зберігалися в таємниці. На підставі досліджень вироблялося відрахування «непридатних», призначення на «чорнові роботи» нездатних до

служби, комплектування унтер-офіцерських шкіл, вирівнювання частин за рівнем інтелектуальності, набір у спец частини і т.д [36].

Як видно з історії, саме життя привело до появи профорієнтації як практики, внаслідок - міждисциплінарного наукового знання.

Професійна орієнтація – це система навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння абітурієнтами знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку. Завдання профорієнтації полягає в ознайомленні абітурієнтів з професіями та правилами їх вибору, вихованні спрямованості на самопізнання як основу професійного самовизначення; формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами щодо набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією, а також забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості [36]. Компонентами профорієнтаційної роботи є професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

Профорієнтаційну роботу здійснюють психологи, шкільні учителі всіх навчальних предметів, класні керівники, інші педагогічні працівники, фахівці різних галузей виробництва. Важливу роль у професійній орієнтації школярів відіграють факультативні курси [1]. Багато їх орієнтує старшокласників на конкретну професію і дає їм певний обсяг знань, умінь і навичок з цієї професії. Серед форм профорієнтаційної роботи найефективнішими є екскурсії, зустрічі з фахівцями, колишніми випускниками, вечори, диспути, конференції, класні години, заняття в гуртках, у тому числі в умовах спеціальної та інклюзивної освіти.

Професійна інформація – це психолого-педагогічна система формування в особистості активної профорієнтаційної позиції, що відповідає суб'єктивним і об'єктивним умовам вільного та свідомого професійного самовизначення особистості. Вона дає майбутнім абітурієнтам змогу ознайомитися з різними

професіями, з пов'язаним із ними змістом трудової діяльності, з вимогами, які ці професії пред'являють людині, а також з тим, де ними можна оволодіти [36].

Професійна консультація – надання особистості на основі її вивчення науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення. Вона має на меті й навчання майбутніх абітурієнтів прийомам самооцінки своїх якостей з метою з'ясування їх відповідності вимогам професії [36]. Роз'яснювальна робота серед молодих людей, які повинні усвідомлювати необхідність роботи над собою задля подолання певних недоліків, досягнення професійної майстерності, є важливою і на етапі професійного відбору. Професійний відбір є системою роботи, спрямованою на надання допомоги абітурієнту у визначенні й виборі конкретної професії на основі виявлення й оцінки його загальних і спеціальних здібностей, здатностей, інтересів, потреб і об'єктивних умов професійної підготовки і працевлаштування. Здійснюють його саме навчальні заклади, висуваючи до вступників конкретні вимоги, або установи, які приймають випускників на роботу. На стадії оволодіння студентами обраною професією робота повинна спрямовуватись також на професійну адаптацію – процес пристосування особистості до професійної діяльності, її умов; досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності [3].

Ознаками професійної адаптації є збереження і розвиток здібностей і схильностей студентства, у тому числі з особливими потребами, до обраної професійної діяльності, узгодженість суспільної та особистої мотивації до праці, яка залежить від її змісту, впливу сім'ї та виробничого оточення.

1.2. Особливості становлення підліткового віку і вибір професії

Підлітковий вік визначається в межах від 14-15 років до 17-18, який співпадає з періодом навчання в старших класах загальноосвітньої школи або з навчанням у технікумах та училищах.

Слід зазначити, що криза підліткового віку припадає на кінець періоду. Саме тому в перехідний період до юнацтва загострюються протиріччя. Вони пов'язані з вирішенням питання про те, що робити далі: навчатись в школі, піти у училище чи почати працювати? Ці питання пов'язані з професійним діловим самовизначенням [10]. Але воно вимагає розібратись і у власних інтересах, нахилах, здібностях. Зростає відповідальність, бо кожна помилка може мати драматичний характер. Труднощі самовизначення посилюються сучасним періодом нашого життя, періодом соціально-економічних змін у країні, коли ні батьки, ні школа не спроможні надати юнакові вирішальну допомогу в питанні вибору професії. Професійне самовизначення – найголовніше завдання розвитку в ранньому юнацтві [36].

Підлітковий вік – унікальний період входження в світ культури: театри, концертні зали, музеї заряджають енергією на все життя. На все життя залишаються в пам'яті і переживання, пов'язані з першою дружбою та коханням [15].

В підлітковому віці зростає інтерес до дорослих. Знання, досвід близьких людей допомагають орієнтуватися у питаннях, що пов'язані з майбутнім життям. Підсилюється потяг спілкування з ними. Поновлюються емоційні контакти з батьками, від яких очікують порад, розуміння. Життєві плани юнаки обговорюють і з батьками, з учителями, близькими знайомими, тими, хто для них є авторитетним, чия думка для них важлива. Проте хоча відносини з дорослими стають довірчими, юнаки зберігають певну відстань, іноді палко відстоюють своє право самостійно вирішувати свої проблеми, які стосуються їх особисто. Але юнакам треба набути психологічної готовності до вступу в самостійне доросле життя, а саме [15]:

- Бути здатним орієнтуватись у різних формах людської свідомості: в науковій, правовій, художній тощо; для цього треба оволодіти основами наукового та громадянського світогляду.

- Мати потребу та здатність працювати, володіти звичкою до трудових зусиль, уміннями працювати творчо, продуктивно.

- Бути здатним спілкуватись на засадах рівності, поваги, розуміння та володіти засобами такого спілкування.

Підлітковий вік – це вік входження в об'єктивний та нормативний дух свого історичного часу. Змінює юнак і свій характер, і спілкування з ровесниками. Зменшується кількість друзів за рахунок зміни якості дружби, вона набуває інтимно – особистісного значення. Посилюється потреба у зустрічному розумінні з боку оточуючих ровесників. Дружні стосунки вимагають взаєморозуміння, внутрішньої близькості, відвертості. Напруга у взаєминах виникає тоді, коли товариськість буває егоцентричною, коли не виявляється інтерес до почуттів та думок друга [49].

У підлітковому віці зростає усвідомлення своєї унікальності, власного світосприймання. Самовизначення набуває дійового характеру: юнак починає діяти, реалізовувати плани, стверджуючи той чи інший образ життя, починає активно готуватись до засвоєння обраної професії (факультативи, гуртки, самоосвіта тощо). Самооцінка набуває більшої стійкості у відношенні своєї цінності як особистості, але вона може змінюватись при оцінці своїх здібностей, нахилів, можливостей.

У психології розпізнають два принципово різних типи розвитку особистості в підлітковому віці – прагматичний та творчий [36].

Прагматичний тип характеризується орієнтацією підлітка на доцільність і на значення. У підлітка такого типу домінують матеріальні цінності і інтереси. Для нього важливе намагання до гомеостатичної рівноваги, уникнення будь – яких проблем. І це перешкоджає їх подальшому індивідуальному розвитку.

Творчо – орієнтованого типу юнаки характеризуються прагненнями та інтересами, які спрямовані в майбутнє, вони активно включають у власний

спосіб життя різні пізнавальні та інші можливості. Педагогічне завдання – на основі корекції самооцінки допомогти юнакові набути впевненості в собі, і виявляти активність при вирішенні життєвих завдань.

В підлітковому віці відбувається становлення світогляду як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства, як системи поглядів на оточуючий світ і місце в ньому кожної людини. Також продовжується розвиток теоретичного мислення, розвивається здатність до зв'язного логічного міркування, до високого рівня узагальнення та систематизації знань; підвищується самостійність, гнучкість та продуктивність мислення [28]. У юнаків збільшується обсяг уваги, здатність до її концентрації, переключення. Формування професійної орієнтації підлітка сприяє розвитку спеціальних здібностей (математичних, літературних, лінгвістичних тощо). У дівчаток в цьому віці спеціальні інтереси менш визначені, у порівнянні з хлопцями, хоча успішність у навчанні у цілому вища.

Розумовий розвиток юнаків полягає не тільки в накопиченні знань та вмінь, але й у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності, і розвитку розумових здібностей.

Самовизначення учнів – це процес формування індивідом особистого ставлення до професійної діяльності і спосіб його реалізації через узгодження соціально – професійних і особистісних потреб [11].

Професійне самовизначення учнів є частиною життєвого самовизначення, оскільки входить у соціальну групу вибору професії і способу життя.

Усвідомлення учнями важливості вибору професії є актуальним питанням у структурі сучасної особистісно зорієнтованої освіти. До кінця дев'ятого класу випускник повинен зробити певний вибір. Існує два способи вибору. Перший спосіб – «проб і помилок» - коли учень сам обирає профіль навчання наосліп. І другий спосіб – коли учень, вивчивши самого себе, опанувавши знаннями і вміннями, ознайомившись зі світом професій, усвідомлено і самостійно робить цей вибір. Учні випускного класу часто відчують труднощі у виборі професії. Часто вони роблять цей вибір під дією випадкових факторів, при цьому

підлітки вважають, що мають у своєму розпорядженні достатню кількість інформації про ту чи іншу сферу діяльності.

Результати психолого – педагогічних досліджень показують, що підлітки не готові самостійно, свідомо вибудувувати своє майбутнє. Причиною цього є недостатні знання про конкретні особливості кожного виду діяльності, низька мотивація до цієї проблеми, невміння співвідносити свої бажання зі здібностями та можливостями [36].

Проблема формування мотиваційної сфери старшокласників не в тому, що вони формально опанували моральними цінностями, які склалися в суспільстві, нормами і правилами поведінки, а в усвідомленні цих вимог, норм і правил, є утворенні на їх основі індивідуальних переконань, що забезпечує соціальну активність. Тобто, тільки наявність сформованої потреби в оволодінні конкретною предметною діяльністю конкретним видом праці робить вибір професії мотивованим і утворює механізм свідомого вибору професії.

М. С. Пряжников запропонував таку змістовно – процесуальну модель професійного самовизначення [22]:

1. Усвідомлення цінності суспільно – корисної праці і необхідності професійної підготовки.
2. Орієнтування в соціально – економічній ситуації і прогнозування престижності обраної праці.
3. Загальне орієнтування у світі професійної праці і виділення професійної мети.
4. Визначення ближніх професійних цілей як етапів і шляхів до віддаленої мети.
5. Інформування про професії і спеціальності, відповідні професійні навчальні заклади і місця працевлаштування.
6. Уявлення про перешкоди, що ускладнюють досягнення професійних цілей, а також знання своїх достоїнств, що сприяють реалізації намічених планів і перспектив.

7. Наявність системи резервних варіантів вибору на випадок невдачі за основним варіантом самовизначення.

8. Початок практичної реалізації особистої професійної перспективи і постійне корегування намічених планів за принципом зворотного зв'язку.

Якщо професійні мотиви підлітків розпливчасті, аморфні, мають характер мрії, то в людина стає перед необхідністю професійного самовизначення. Романтичні уявлення у дійсності реалізувати неможливо, виникає рефлексивний самоаналіз: пошуки власного Я, застосування власних здібностей у подальшому житті.

Професійна мотивація різноманітна та залежить від [36]:

1. Інтересів людини, яка обирає майбутню професію. Учбові предмети в цей період підрозділяються на важливі, необхідні та неважливі.

2. Мотивація вибору професії з точки зору здібностей. Виявлення здібностей підкріплює інтерес до вибору професії.

3. Вибір професії з точки зору системи цінностей. На цьому етапі юнаки обговорюють із професіоналами цінності тієї чи іншої професії.

Сучасні учні випускних класів повинні бути готовими до свідомого вибору професії. Існує 3 готовності до вибору професії:

1. Моральна готовність – усвідомлення суспільного й особистісного значення праці, прагнення максимально проявити свої сили, здібності у праці.

2. Психологічна готовність – стан психологічної готовності, який включає усвідомлення людиною своїх потреб, вимог суспільства, поставлених цілей.

3. Практична готовність – загальні знання, загально трудові та спеціальні вміння і навички. Цей етап дуже важливий при виборі професії, бо юнаки повинні обирати професію не тільки з загальні знання про неї, а і повинні знати вимоги до професії.

Оскільки вибір професії впливає на подальше життя, визначає успішність самореалізації, соціалізації, кар'єрного росту, необхідно допомогти старшокласнику в усвідомленому виборі професії, яка відповідає суспільним і особистісним вимогам, робить цю проблему надзвичайно актуальною. Разом з

тим, у цей період людина має зробити один із найвідповідальніших особистісних виборів у своєму житті – вибір майбутньої професії. Саме тому дослідження, на основі яких можна оптимізувати професійну орієнтацію особистості, завжди будуть актуальними та необхідними [54].

В педагогічній літературі можна зустріти декілька підходів до визначення вікового періоду для формування готовності школярів до професійного самовизначення. Багато дослідників (Є.Клімов, Н.Пряжников, С. Чистяков та інші) вважають, що кожний віковий етап має специфічні особливості щодо вирішення зазначеної задачі. Так, для учнів 1-8 класів основною роботою можна вважати формування "загальної готовності" до професійного самовизначення. Для учнів 9-11 класів цю роботу треба переорієнтувати на допомогу у виборі конкретної спеціальності та професії. Але виходячи з того, що саме в період ранньої юності головна увага молодій людині зосереджується на розвитку мотиваційної сфери особистості, визначення свого життєвого шляху, формування світогляду та ін., саме в цей період можна говорити про професійне самовизначення, яке, як вже зазначалося, має велике значення для вибору професії. З іншого боку, слід враховувати індивідуально-типологічні особливості учнів [29]. Згідно з матеріалістичною теорією про типологічні індивідуальні особливості вищої нервової діяльності кожна людина володіє природженими психофізіологічними властивостями. Деякі властивості психіки передаються і зберігаються майже все життя. Сила та рухливість нервових процесів є стабільними властивостями нервової системи. Здобувши одну спеціальність, хтось досягає великих успіхів, хтось – менших. Це пояснюється індивідуальністю нервової системи людини, тому деякі характерні психофізіологічні особливості сприяють швидкому оволодінню певними спеціальностями і в той же час перешкоджають успішній діяльності в інших. Вчення І. Павлова про вплив центральної нервової системи на динамічні особливості поведінки виділяє три основні властивості нервової системи: силу, врівноваженість, рухливість збудливого і гальмівного процесів, а також два

типи нервових процесів: сильний і слабкий. Їхнє поєднання дає чотири основні типи темпераменту.

Властивості і тип нервової системи вважають професійно важливими характеристиками [29]. Наприклад, люди з сильним типом нервової системи можуть виконувати складну, напружену й відповідальну роботу, годинами сидіти перед пультом управління і бути готовими до екстрених непередбачених дій, зберігати витримку і самоконтроль. Це стосується диспетчерів аеропортів, операторів енергосистем, потокових ліній сталеливарних цехів, апаратників хімічних виробництв і т.п. Людям із слабким типом властива мала витривалість нервової системи. Але цей недолік завжди компенсується високою слуховою, зоровою чутливістю, що дає переваги при оволодінні професіями з підвищеними вимогами до м'язово-суглобової чутливості рухового аналізатора, точності окоміру. Це стосується перш за все професій годинникової та радіоелектронної промисловості, де передбачається точна робота з дрібними деталями .

Ф. Парсонс виділив три основні чинники успішного вибору професії: правильна самооцінка схильностей, здібностей, інтересів, прагнень, можливостей і обмежень; знання того, що потрібне для успішної діяльності за вибраною професією; уміння співвіднести результати самооцінки із знаннями вимог професії [20]. Психологи Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн обґрунтували важливу закономірність: розвиток особи відбувається в діяльності, причому лише в тій, яка насичена елементами творчості і викликає в людини позитивне ставлення до даного виду праці. Будь-яка діяльність, у тому числі й трудова, представляє процес взаємодії індивіда з дійсністю, в якому й відбувається становлення його як особистості. Ставлення індивіда до трудової діяльності – це не просто психофізіологічне, але і соціальне явище, якому соціологи приділяють виняткову увагу. На їхню думку, ставлення людини до праці обумовлене трьома головними чинниками [20, 63]:

- 1) соціально-економічним;

2) технологічним або функціональним (можливістю розвитку сутнісних творчих здібностей у даної особи в конкретному виді діяльності);

3) психолого-педагогічним (трудовою спрямованістю, змістом та інтенсивністю мотивів, інтересів, схильностей, здібностей, світоглядом, вольовими та іншими сторонами психічної структури особи).

Оскільки об'єктом діяльності профорієнтації є процес професійного самовизначення людини, важливо в першу чергу сформулювати групу принципів, якими керуються (або повинні керуватися) дівчата й хлопці, вибираючи собі професію та місце в соціальній структурі суспільства. Принцип свідомості у виборі професії виражається в прагненні задовольнити своїм вибором не тільки особові потреби в трудовій діяльності, але й принести якомога більше користі суспільству. Таким чином правильний вибір професії залежить не тільки від індивідуально-типологічних відмінностей учнів, а й від їх пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів. Визначити індивідуально-типологічні особливості учнів важче, ніж їхні інтереси до того чи іншого предмету. Виходячи з цього профільні класи є тією ланкою, яка допомагає педагогу визначити галузь майбутньої діяльності старшокласника [47].

1.3 Особливості формування ціннісних орієнтацій старшокласників

Формування ціннісних орієнтацій (ЦО) – складний і тривалий процес, який передбачає наукове знання психологічних механізмів, що лежать в основі ціннісних орієнтацій в умовах їх розвитку. У ЦО як психологічному механізмі можна виділити три аспекти: суб'єктивний, інтернаціональний і об'єктивний [11].

До суб'єктивного аспекту можна віднести придбання життєвого досвіду у всіх сферах життя, самоаналіз і рефлексію, задоволеність собою, духовний розвиток, самопізнання, спогади і мрії.

Інтернаціональний аспект ЦО – це все цінне, що є для людини в самому процесі взаємодії з оточуючими людьми і предметами. Наприклад, значимість хороших відносин, життєвий комфорт і хороша обстановка, співчуття і співпереживання іншим, взаємодопомога і взаєморозуміння, дружба і добрі сердечні стосунки, цікаві та творчі люди [11].

У об'єктивний аспект ЦО включається: досягнення матеріальних благ і цінних речей, побут, соціальні блага, привілеї, слава і шана, одяг, культурне оточення. Але, звичайно, найбільше об'єктивний аспект ЦО характеризують загальнокультурні цінності, мета і сенс життя людини. Сюди можна віднести естетичні та релігійні цінності, тобто, все те, що дається людині Світом, і про що він здогадується, тільки досягнувши певного рівня самосвідомості.

Суб'єктивні, інтернаціональні та об'єктивні аспекти ЦО пронизують три рівня регуляції особистісної поведінки. На найвищому рівні регуляції життєдіяльності людини визначальну роль відіграють загальнолюдські та екзистенційні цінності. Це виражається в орієнтації на певний життєвий шлях, творчу активність, радість життя, розуміння добра і зла, ідеали моделі бажаного майбутнього [37]. Наприклад, стати конструктором космічних кораблів або відкрити ще невідомий фізичний закон. Так, підлітки можуть вважати для себе найважливішим – стати ерудованими, освіченими і культурними людьми. Коли ж вони переходять у старші класи, то ці цінності найчастіше включають моральний аспект, тобто бути не тільки культурним, але і чуйним, доброзичливо ставитися до людей. Ступінь активності в реалізації цих цілей теж змінюється. На даному рівні регуляції життєдіяльності людини проявляється передусім його залежність від широкого соціального оточення, від особливостей національної культури, від традицій, звичаїв і ритуалів, тобто від усього того, що найчастіше позначають одним словом – культура. Цей рівень регуляції життєдіяльності людини ми називаємо рівнем віддалених перспектив [23].

Далеко не все те, що для людини важливо і значимо, може бути реалізовано в поведінці. Це залежить від ряду обставин і причин суб'єктивного

та об'єктивного плану і, зокрема, від того, чи має для людини якийсь сенс здійснювати той чи інший вчинок, прагнути до обраної мети. Те, що людина ставить перед собою цілі, ще не говорить про те, що вона буде їх досягати. Цей момент дуже важливий в плані розуміння того, як людина управляє своєю поведінкою. Чи має для нього сенс здійснювати те чи інше діяння? І як цей сенс виявляє для себе людина? Найбільш проста відповідь полягає у тому, що ми просто знаємо як потрібно робити і що потрібно робити. Ця відповідь хоч і проста, але не повна, тому що сенс і значимість найчастіше виявляють себе через привабливість предметів, речей і людей, їх бажаність для людини та емоційно – чуттєве ставлення до них. Емоції і почуття виступають в даному випадку як джерело активності, яка живить фантазію, стимулює і спонукає людину проектувати можливі дії, представляти конкретні ситуації і результати діяльності. У таких умовах необхідної інформації буває недостатньо, і тоді в роботу включається уява. Уява не тільки допомагає проектувати шляхи досягнення мети, але й розфарбовувати ситуації, умови, результати діяльності в емоційно – привабливі фарби, що особливо яскраво проявляється в мріях і мареннях. Уява виконує функцію містка між тим, що для людини цінно і бажано і тим, якого результату вона хоче домогтися в реальному житті. У процесі програвання в уяві можливих ситуацій реалізації прийнятих людиною цінностей відбувається їх осмислення, і вони стають елементами внутрішнього світу людини. У деяких ситуаціях життєдіяльності мотиви спонукають людину здійснювати певні вчинки і діяння. Цим вони регулюють і спрямовують його поведінку [14].

Підводячи підсумок розгляду структури ЦО як психологічного механізму регуляції поведінки, відзначимо, що три рівня детермінації поведінки (рівень віддалених перспектив, рівень проектування, мотиваційний рівень) і три аспекти взаємодії Людини зі Святим або з найближчим соціальним оточенням (суб'єктивний, інтернаціональний і об'єктивний) знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії.

Оскільки ціннісні орієнтації зазвичай визначаються як спрямованість особистості на цілі і засоби діяльності і таким чином демонструють її ставлення до світу, природно припустити, що їх формування як цілісної психологічної структури починається в період між старшим підлітковим віком і початком юнацького віку [14]. Про те, що саме тут, а не в більш ранньому віці, формується ЦО, свідчить, на думку деяких дослідників, наявність головної умови їх формування – досить високий рівень рефлексії усвідомленого життєвого досвіду і довільної поведінки. Саме в цьому віці відносини з товаришами, однолітками і благополуччя цих відносин представляю для підлітків велику цінність, при чому нерідко настільки високу, що відсувають на другий план навчання, зменшують привабливість спілкування з рідними. Майже кожен підліток виділяє в однолітку якість хорошого товариша і хоче бути схожим на нього в цьому плані.

Вище сказане дозволяє зробити наступний висновок. Молодь, як соціальна група виконує певну функцію в соціальному розвитку свого покоління. Всі норми і цінності черпаються молоддю з культур дорослого суспільства. В цілому суспільство однолітків навчає юнаків практиці моральних норм дорослих. Засвоєння ціннісних орієнтацій допомагає школяреві досягти певної внутрішньої незалежності від дорослих, затвердити своє я.

1.4 Фактори, які впливають на вибір професії старшокласниками

Сучасне профорієнтування - це перш за все виховання молодої людини як суб'єкту вибору професії і суб'єкта праці, який володіє активністю і самостійністю в поведінці і діяльності, здатністю до ініціативного планування свого майбутнього, а також створення умов, які сприяють розвитку внутрішніх засобів активного професійного самовизначення: самопізнання, самооцінювання і саморозвитку. Відомі психологи в своїх дослідженнях

акцентують увагу на тому, що ефект профорієнтаційної роботи зі старшокласниками підвищується за певних умов [28].

До цих умов належать:

а) побудова профорієнтаційної роботи на основі врахування вікових особливостей учнів;

б) конструювання пізнавального профорієнтаційного матеріалу на основі принципів системності, послідовності й наступності;

в) застосування активних методів навчання та виховання в профорієнтаційній роботі;

г) реалізація творчих зв'язків класного керівника з батьками і вчителями-предметниками [28].

Коротко спинимося на особливостях кожної з вищеназваних умов. Врахування психологічних особливостей учнів підліткового віку в профорієнтаційній роботі. У підлітковому віці встановлюється досить міцний зв'язок між професійними і навчальними інтересами. Якщо у деяких підлітків навчальні інтереси визначають вибір професії, то у інших спостерігається і зворотне: вибір професії сприяє формуванню навчальних інтересів, підлітки починають цікавитися тими предметами, що їм потрібні в зв'язку з обраною професією. Вибір професії сприяє зміні відносини до навчальної діяльності. Старшокласників хвилюють такі питання: "Чи може людина виявляти цікавість до тієї області діяльності, до якої він не здатний?"; "Як можна визначити здатності до тієї або іншої діяльності?" Такого роду питання говорять про те, що в підлітковому віці учні, вибираючи свій життєвий шлях, не йдуть прямо по лінії своїх безпосередніх інтересів, а прагнуть вирішити проблему вибору, зважаючи усі фактори і, головним чином, з огляду на свої здібності. Вони розглядають вибір професії як свого роду висновок з аналізу потреб і наявних схильностей і здібностей, із зіставлення цих своїх особливостей з вимогами, що пред'являє до людини професія. Конструювання пізнавального матеріалу профорієнтаційної спрямованості на основі принципів системності і поступовості [43]. Учні в процесі профорієнтаційної роботи в школі засвоюють

певну систему знань про світ професійної праці, про потреби суспільства в кваліфікованих кадрах (об'єктивні умови вибору професії), починають усвідомлювати свої інтереси, нахили та інші важливі для майбутньої професійної діяльності психологічні якості (суб'єктивні умови вибору професії). З цього погляду професійна робота має проводитись за певною системою. У чіткій послідовності розкриваються умови вибору професії, обговорюється важливість правильного професійного самовизначення для суспільства й особистості, учні ознайомлюються з профорієнтаційною класифікацією професій, складають профорієнтаційні „портрети” професій, оволодівають прийомами самопізнання й самооцінювання. У результаті у старшокласників формується необхідний рівень усвідомлення проблеми професійного самовизначення та початкові вміння та навички її розв'язання. Створюються необхідні передумови для успішного формування готовності до свідомого вибору професії [39].

„Справжнє мистецтво виховання проявляється там, де воно спирається на вияв „саморуху”, ініціативи, самодіяльності, творчої активності в житті особистості, що розвивається, їх викликає і спрямовує у відповідності з цілями суспільства, яке готує собі зміну” [21]. Отже, в профорієнтаційній роботі багато місця потрібно відводити самостійній інформаційно-пошуковій роботі учнів. До основних форм цієї роботи можна віднести спостереження на екскурсії, написання творів, доповідей з елементами само оцінювання, інтерв'ю. Профорієнтаційна робота розкриває широкі можливості й для використання колективних форм пізнавальної діяльності учнів, яка здійснюється в таких видах профорієнтаційних заходів: зустріч зі спеціалістом, профорієнтаційна екскурсія, самостійне дослідження професії учнями. Колективні форми пізнавальної діяльності учнів у системі профорієнтації стимулюють активність, творчість учнів, сприяють позитивному ставленню до профорієнтаційних занять, активізують їх інтелектуальну сферу, підвищують ефективність засвоєння профорієнтаційного матеріалу та його інтеріоризацію [13]. Старшокласники різними шляхами входять у світ дорослих і засвоюють їхні

цінності, але першоджерелом їх безпосередніх вражень і уявлень про світ праці є сім'я та її оточення : мати, батько, брат, сестра, друзі та ін. Діти ознайомлюються зі ставленням дорослих до своїх обов'язків, до праці, суспільних подій. Це профорієнтаційне середовище, під вплив якого потрапляє молодь незалежно від того, чи свідомо ставлять батьки перед собою профорієнтаційні завдання чи навіть не замислюються над подібними питаннями. Часто буває так, уявлення батьків про професійні плани дитини [46] часто не відповідають реальній дійсності; бажання бачити дитину спеціалістом цієї чи іншої сфери діяльності не завжди збігається з її інтересами і нахилами; осмислення проблеми вибору професії у батьків, як й у підлітків, не завжди на потрібному рівні. Пояснюється це значною мірою недостатньою обізнаністю батьків з профорієнтацією. Усе це свідчить про необхідність проводити спеціальну профорієнтаційну роботу не тільки з дітьми, а й з їхніми батьками.

Співробітництво класного керівника з батьками у проведенні профорієнтаційної роботи здійснюється з двох основних напрямів: психолого-педагогічна освіта з питань свідомого вибору професії і залучення батьків до активної участі в профорієнтаційній роботі класу, школи. Обидва напрями ми розглядаємо як основні шляхи формування так званого профорієнтаційного середовища учнів. Під останнім слід розуміти сімейно оточення і ті морально - трудові установки, що панують у ньому і впливають на формування професійних планів і мотивів вибору професії підлітків [12].

У зміст цього поняття входить:

- 1) профорієнтаційна спрямованість батьків (ставлення, мотиви);
- 2) рівень залучення батьками підлітків до своєї професійної діяльності;
- 3) уявлення (плани, бажання) батьків про майбутній трудовий шлях дитини;
- 4) обґрунтування (мотиви) цих уявлень;
- 5) знання батьками індивідуально-психологічних особливостей дитини (інтересів, нахилів, здібностей та інших психологічних якостей) у контексті вибору майбутньої професії [12].

Успішність профорієнтаційної роботи в школі значною мірою залежить від участі в ній учителів-предметників. Тісний контакт класного керівника з учителями-предметниками дає можливість підвищити виховні функції кожного навчального предмета, наблизити його до соціальної практики [11]. У цьому співробітництві класний керівник виступає в ролі координатора, який узгоджує, планує і разом з учителями-предметниками проводять цю роботу. Предметними, в свою чергу, беруть участь у проведенні профорієнтаційних заходів, спрямованих на ознайомлення учнів з певними професіями, що відповідають специфіці того чи іншого предмета. Усе це створює сприятливі умови для ознайомлення учнів із психологічною характеристикою професії, тими вимогами, що пред'являються до уваги, спостережливості, мисленню, волі, характерові та іншим психологічним особливостям людини в тій або іншій професії. Важливо познайомити старшокласників і з тим, які сторони особистості формуються в тій або іншій діяльності. У більшості старшокласників уже чітко виражена диференціація інтересів і перевага тих або інших видів діяльності. Одні люблять розумову працю, інші - фізичну, треті - спілкування з людьми, четверті - суспільну роботу, п'яті захоплюються всім по черзі, а шості - до всього однаково байдужі. Не менш різноманітна їхнього мотивація. Одним, що б він ні робив, рухає потреба досягнення і самоперевірки, іншим - бажання приносити комусь користь, третім - почуття залежності і потреба в схваленні навколишніх, четвертим - бажання піти від напруги і конфліктних ситуацій і т.д. Досліджуючи проблему, хто впливає на вибір професії, варто розглянути безліч факторів [49]:

Вплив батьків, що різними способами роблять свій вплив: пряме спадкування професії батьків, продовження сімейного бізнесу; батьки впливають, навчаючи своєї професії; батьки впливають на інтереси і заняття підлітків із самого раннього віку, заохочуючи або засуджуючи їхні інтереси і захоплення, впливаючи своєю сімейною атмосферою; батьки впливають своїм прикладом; батьки направляють, або обмежують вибір своїх підлітків, наполягаючи на продовженні або припиненні навчання, на визначеній школі

або вузі, визначеної спеціалізації (внутрішні мотиви батьків можуть бути при цьому різні: не усвідомлене бажання батьків здійснити свої професійні мрії через підлітків; невір'я в можливості дитини; матеріальні розуміння; бажання, щоб дитина досягла більш високого соціального статусу й і н.); на вибір підлітків впливає також те, як батьки оцінюють той або інший вид діяльності, визначені професії. Коли рівень утворення матері або професійний статус батька досить високі, це сприяє згоді підлітків з їхньою думкою з приводу вибору професії [36].

Вплив друзів і вчителів. Фактично більшість молодих людей погодять свої професійні плани із батьками, із друзями (під впливом друзів можуть за компанію йти в те або інша навчальна професійна установа). 39 % опитаних відзначають, що на їхній професійний вибір вплинули вчителя в старших класах. Але вплив батьків сильніше, ніж вплив учителів.

Статеворольові стереотипи. На вибір молодими людьми спеціальності в значній мірі впливають чекання суспільства з приводу того, яку роботу повинні здійснювати чоловіки, а яку - жінки. Статеворольові стереотипи можуть сприяти тому, що юнаки виявляють більшу цікавість до науково-технічних дисциплін, а дівчата більш схильні до сфери мистецтва або обслуговування [25].

Рівень розумових здібностей. Важливим фактором професійного вибору є розумові здібності, рівень інтелекту молодої людини, що визначає його здатність приймати рішення. Багато юнаків роблять нереалістичні вибори, мріють про престижні професії, для яких у них немає необхідних даних. Здатність людини досягти успіху у вобраній роботі залежить від рівня його інтелекту. Ряд фахівців вважають, що для кожної професії існують свої критичні параметри інтелекту, тому люди з більш низьким інтелектом успішно справитися з даною професією не зможуть [39]. Але високий коефіцієнт інтелекту ще не гарантія професійного успіху. Інтерес, мотивація, інші здібності й особисті якості визначає його успіх не в меншому ступені, чим інтелект. Різні професії вимагають специфічних здібностей. Наявність

визначених здібностей може виявитися вирішальним фактором для досягнення швидкого успіху в обраній сфері діяльності, дає можливість одержати гарні результати після відповідного навчання і придбання необхідного досвіду.

Структура інтересів людини. Інтерес є ще одним важливим фактором успіху в професійній діяльності. Дослідження показують, що чим більше люди зацікавлені у виконуваній ними роботі, тим краще будуть результати їхньої праці. Імовірність успіху за інших рівних умов вище в тих з початківців свою кар'єру працівників, чиї інтереси в більшому ступені подібні інтересам тих, хто вже домігся покликання в даній області. На цьому засноване тестування інтересу до професії: для пророкування успіху оцінюється подібність груп інтересів тих, кого тестують з інтересами людей, що домоглися успіху в якій-небудь області. З інтересом до обраної області повинні сполучитися й інтелект, і здатності, і можливості, і інші фактори [21]. Наприклад, зацікавленість у тій або іншій діяльності ще не означає, що існують вакансії, що дозволяють нею займатися, тобто наявність інтересу і вільних робочих місць не завжди збігаються. В умовах ринкової економіки необхідно враховувати соціально-економічний попит на ту або іншу професію, реальні можливості навчання і працевлаштування по даній професії, її матеріальну і соціальну значимість. Чим вище соціально-економічний статус тих, яких навчають, тим більше престижними професіями вони мають намір опанувати. Професійні устремління залежать як від соціального статусу, так і від інтелектуальних здібностей і шкільної успішності молоді людини. Варто врахувати, що і рівень взаємозалежності між інтересом і придатністю до тієї або іншої професії відносно невисокий.

Правильне виявлення професійних інтересів і схильностей є найважливішим прогностичним фактором професійної задоволеності. Причиною неадекватного вибору професії можуть бути як зовнішні (соціальні) фактори, пов'язані з неможливістю здійснити професійний вибір по інтересах, такі внутрішні (психологічні) фактори, пов'язані з недостатнім усвідомленням своїх професійних схильностей або з неадекватним представленням про зміст

майбутньої професійної діяльності. Часто дослідження професійних інтересів студентів показують, що в 70% учнів домінуючі професійні інтереси лежать поза сферою обраної й освоюваної ними професії. Зовсім очевидно, що це позначиться не тільки на рівні професійного навчання, але і згодом на ефективності професійної діяльності [13].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Огляд і обґрунтування вибору методик

У другому розділі кваліфікаційної роботи дається теоретичне обґрунтування методів дослідження, пояснення щодо їх вибору, а також перелік і повний зміст використаних методик.

Як відомо, методи дослідження можуть бути різними, але на практиці вони частіше реалізуються у вигляді:

1. Спостережень за школярами на уроках, де фіксується ступінь активності учнів, а також їхні відповіді;
2. Бесід, що проводяться з метою виявлення внутрішніх проблем учня та його професійних намірів, при чому тут краще уникати прямих питань;
3. Анкетування, яке складається з прямих питань, що потребують коротких і однозначних відповідей, або ж мають декілька готових варіантів, і учень підкреслює ту, яка більш йому підходить;
4. Тестів.

Використання того чи іншого методу супроводжується вибором різних методик в залежності від того, що саме цікавить експериментатора і якими прийомами він буде здійснювати необхідне дослідження. Для проведення експерименту обрано методи дослідження, які адаптовані до умов школи, а їх методики порівняно прості, компактні, інформативні, дають можливість залучити до експерименту велику кількість учнів.

При підборі методів дослідження дотримано вимоги вивчення психіки в діяльності та дослідженні психічних явищ в розвитку, а також принцип об'єктивності, який полягає в застосуванні єдиних за змістом, але відмінних за

формою методик для вивчення того чи іншого психічного явища, принципу системності, що передбачає вивчення предметів та явищ дійсності в їх суттєвих взаємозв'язках. Цей принцип також полягає у вимозі розгляду об'єкта дослідження як цілості, виявлення елементів його структури взаємозв'язків, якими характеризуються особливості об'єкта.

При підборі конкретних методик дослідження, перш за все врахувалася близькість зі змістом і відмінна за формою, що забезпечувало різнобічність дослідження, підвищило достовірність і надійність експериментальних даних. У роботі, враховуючи специфіку теми дослідження та вік піддослідних, використано ряд методик, спрямованих на вивчення психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників. До них відносяться тестові методики: «Опитувальник для визначення типу особливості» (за Дж. Голандом), методика «Диференційно – діагностичний опитувальник» (за Є. О. Клімовим) та методика «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

1. Опитувальник для визначення типу особистості (за Дж. Голандом)

Дана методика визначає ступінь зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої у неї є нахили. Адже люди у більшості випадків прагнуть знайти середовище і професію, які дозволили б їм найкраще розкрити їм свої здібності, виразити свої інтереси, цінності, орієнтації. Виходячи з цього, Дж. Голанд виділяє шість типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенціональний, діловий, артистичний. Відповідно до зазначених типів особистості виділено і шість типів професійного середовища з аналогічними назвами. Не вдаючись до розгляду причин, Дж. Голанд описує ці типи за схемою: освітні і професійні цілі, кращі професійні ролі, здібності, спеціальні обдарування, оригінальні досягнення,

особистісний розвиток, життєвий шлях. Наведемо опис типів особистості за Дж. Голандом [11].

Реалістичний тип – переважно чоловічий, несоціальний, емоційно стабільний, орієнтований на сьогоднішній день. Його представники займаються конкретними об'єктами та їх практичним використанням. Віддають перевагу професіям, які вимагають моторних навичок, спритності, конкретності: механік, електрик, інженер, агроном, садівник, токарь, водій, будівельник тощо. Характерними є переважно невербальні інтелектуальні здібності. Психомоторні навички переважають над математичними та мовними здібностями [11].

Інтелектуальний тип – орієнтований на розумову працю, несоціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні, частково практичні здібності. Роздуми про проблему надає більшу перевагу у порівнянні з заняттями по реалізації пов'язаних з нею рішень. Подобається вирішувати завдання за допомогою абстрактного мислення. Інтелектуал, надає перевагу науковим професіям: ботанік, астроном, фізик, математик тощо. Володіє високорозвиненими як гуманітарними, так і математичними здібностями [11].

Соціальний тип – ставить таку мету і завдання, які дозволяють йому встановлювати тісний контакт із навколишнім середовищем. Має комунікативні вміння й потребує соціальних контактів. Рисами його характеру є комунікабельність (здатність до спілкування), бажання повчати й виховувати, гуманність, жіночність. Перевагу надає навчанню й лікуванню, в основному – це лікарі, вчителі, психологи. Намагається триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Активний, залежний, йому притаманна пристосованість. Проблеми вирішує, спираючись в основному на емоції, почуття та вміння спілкуватися, має хороші гуманітарні, але відносно слабкі математичні здібності [11].

Конвенціональний тип – надає перевагу структурованій діяльності. З оточуючого середовища обирає мету, завдання й цінності, які формуються із

звичаїв і обумовлені станом суспільства. У відповідності до цього його підхід до проблем має стереотипний, практичний і конкретний характер. Спонтанність і оригінльність йому не притаманні. Певним чином йому притаманні ригідність, консервативність і залежність. Надає перевагу професіям, які пов'язані з канцелярією та розрахунками: машинопис, бухгалтерія, економіка. Він уміє добре спілкуватися і має хороші моторні навички. Водночас це слабкий організатор і керівник. Його рішення залежить від людей, які його оточують [11].

Підприємчий тип - обирає мету і завдання, які дозволяють йому виявити енергію, оптимізм, імпульсивність, потяг до пригод. Надає перевагу «чоловічим», керівним ролям, у яких він може задовольнити свої потреби у домінантності й визнанні. Це - керівник, директор, репортер, дипломат, журналіст. Не подобаються заняття, пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, великої концентрації уваги й інтелектуальних зусиль. Надає перевагу вербальним завданням, які пов'язані з керівним статусом і владою. Агресивний, діловий. Його загальні та інтелектуальні здібності посередні, до певної міри вищими є вербальні здібності [11].

Артистичний тип - ухиляється від чітко структурованих проблем та видів діяльності, які пов'язані з великою фізичною силою. У спілкуванні з оточуючими спирається на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію та увагу. Йому притаманна гнучкість, незалежність рішень. Це асоціальний, оригінальний тип з рисами жіночності. Надає перевагу заняттям творчого характеру: музиці, літературі, живопису, фотографії тощо [11].

2. Методика «Диференційно – діагностичний опитувальник» (за Є. О. Клімовим)

Методика розроблена для самовизначення підлітків. Методика призначена для оперативного пошуку (або уточнення) образу найбільш привабливої для підлітка професії, а також для знайомства з основними

групами характеристик. Її завдання не тільки проінформувати підлітка, скільки пробудити його інтерес до світу професій і бажання взяти на себе відповідальність за вибір майбутнього. Мета і психологічний зміст: визначення найпривабливіших цілей, предметів, засобів та умов праці. Цей опитувальник може надати суттєву допомогу у виявленні індивідуальної переваги праці. Як нам відомо, Є. О. Клімов виділив 5 типів професій. Нижче я наведу їх опис.

«Людина - природа» - всі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом і лісовим господарством;

«Людина - техніка» - всі технічні професії;

«Людина - людина» - всі професії, пов'язані з обслуговуванням людей, із спілкуванням;

«Людина - знак» - всі професії, пов'язані з обрахуванням, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні професії;

«Людина – художній образ» - всі творчі професії.

Учням роздається стимульний матеріал на окремих бланках і вони на протязі 15 хвилин заповнюють його. У процесі обробки ми визначаємо, що з наведеного вище переважає у підлітків (у %).

3. Методика «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші)

Методика спрямована на виявлення схильностей що вчать до різних сфер професійної діяльності: роботі з людьми, практичній, інтелектуальній, естетичній, планово-економічній або екстремальній.

Існує 6 типів схильностей до професій (за Л. Йовайша):

1. Схильність до роботи з людьми. Професії, пов'язані з обслуговуванням (побутовим, медичним, довідково-інформаційним), управлінням, вихованням і навчанням. Люди, успішні в професіях цієї групи, повинні уміти і любити

спілкуватися, знаходити спільну мову з різними людьми, розуміти їх настрій, наміри і особливості.

2. Схильність до дослідницької діяльності. Професії, пов'язані з науковою роботою. Окрім хорошої теоретичної підготовки в певних галузях науки, людям, що займаються дослідницькою діяльністю, необхідні такі якості, як раціональність, незалежність і оригінальність думок, аналітичний склад розуму. Як правило, їм більше подобається роздумувати про проблему, чим займатися її реалізацією

3. Схильність до роботи на виробництві. Коло цих професій дуже широке: виробництво і обробка металу; збирання, монтаж приладів і механізмів; ремонт, наладка, обслуговування електронного і механічного обладнання; монтаж, ремонт будівель, конструкцій; обробка і використання різних матеріалів; управління транспортом. Професії цієї групи пред'являють підвищені вимоги до здоров'я людини, координації рухів, уваги.

4. Схильність до естетичних видів діяльності. Професії творчого характеру, пов'язані з образотворчою, музичною, літературно-художньою, акторсько-сценічною діяльністю. Людей творчих професій, крім наявності спеціальних здібностей (музичних, літературних, акторських), відрізняє оригінальність мислення і незалежність характеру, прагнення до досконалості.

5. Схильність до екстремальних видів діяльності. Професії, пов'язані із заняттями спортом, подорожами, експедиційною роботою, охоронною і оперативно-розшуковою діяльністю, службою в армії. Всі вони пред'являють особливі вимоги до фізичної підготовки, здоров'я і морально-вольових якостей.

6. Схильність до планово-економічних видів діяльності. Професії, пов'язані з розрахунками і плануванням (бухгалтер, економіст); діловодством, аналізом і перетворенням текстів (редактор, перекладач, лінгвіст); схематичним зображенням об'єктів (кресляр, топограф). Ці професії вимагають від людини зібраності і акуратності.

2.2. Результати дослідження та інтерпретація

Дослідження психологічних особливостей професійного самовизначення старшокласників проведено за раніше описаними методиками. Експеримент було проведено з листопада 2018 по вересень 2019 рік. В експерименті брали участь учні 9 класу та учні 11 класу №11 «НВК-Дивосвіт» м. Жовті води Дніпропетровської області.

Методики проводились в однакових умовах для усіх учнів:

- 1). В позаурочний час.
- 2). Їх проведення відбулося з листопада 2018 по вересень 2019 рік.
- 3). Першою проводилася методика «Опитувальник для визначення типу особистості» (за Д. Голландом), потім - методика «Диференційно – діагностичний опитувальник» (за Є. О. Клімовим) та методика «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

Ці методики проводилися за чітко зазначеними інструкціями. Час проведення усіх методик співпав з тривалістю уроку, тобто 45 хвилин.

Таким чином, обрані методики дають змогу простежити психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. По обраним методикам був вирахований загальний результат кількісних показників з наступним вираженням його у відсотках.

Порівняльний аналіз вибору професії старшокласниками

Розглянемо професійний вибір учнів 9 та 11 класів за допомогою методик «Опитувальник для визначення типу особистості» (за Дж. Голландом). В діагностичному опитувальнику за Дж. Голландом приймало участь 20 учнів 9-А класу (див. рис. 2.1.).

В даному дослідженні приймали також участь учні 11-А класу – приймало участь 20 учнів. Розглянемо тепер результати дослідження 11- А класу (див. рис. 2.2.).

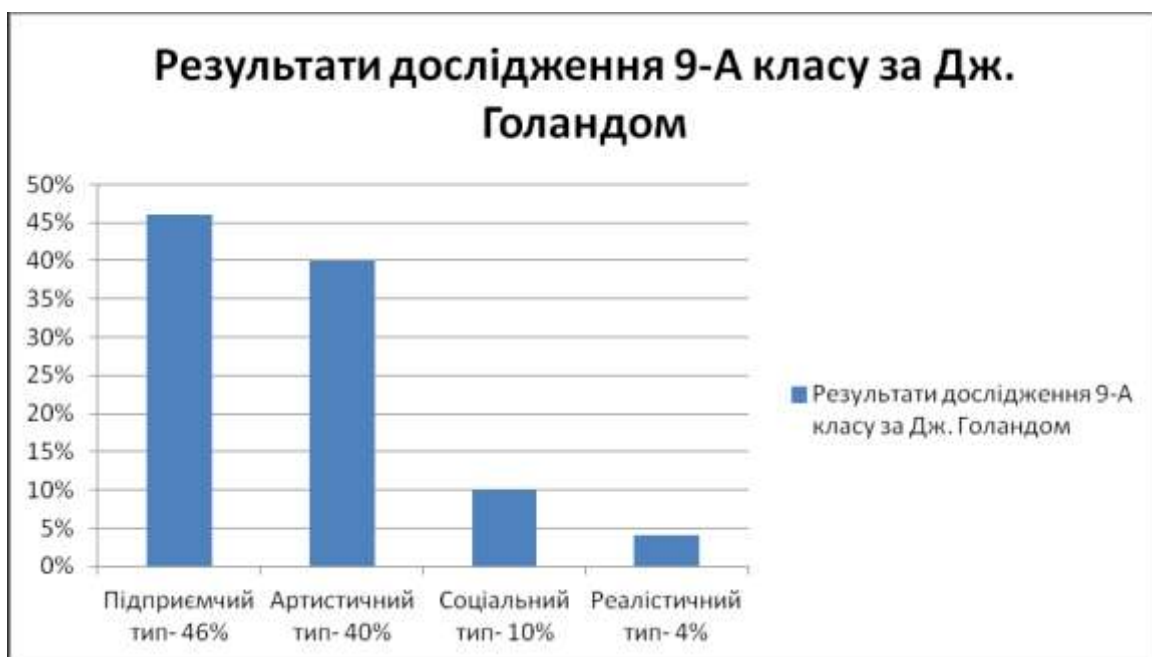

Рис. 2.1. Результати дослідження 9-А класу за Дж. Голандом

Наступна методика – це «Диференційно – діагностичний опитувальник» за Є. О. Клімовим.

В даному опитувальнику приймали участь 20 учнів 9-А класу.

За результатами опитувальника виявлено:(див. рис. 2.3.)

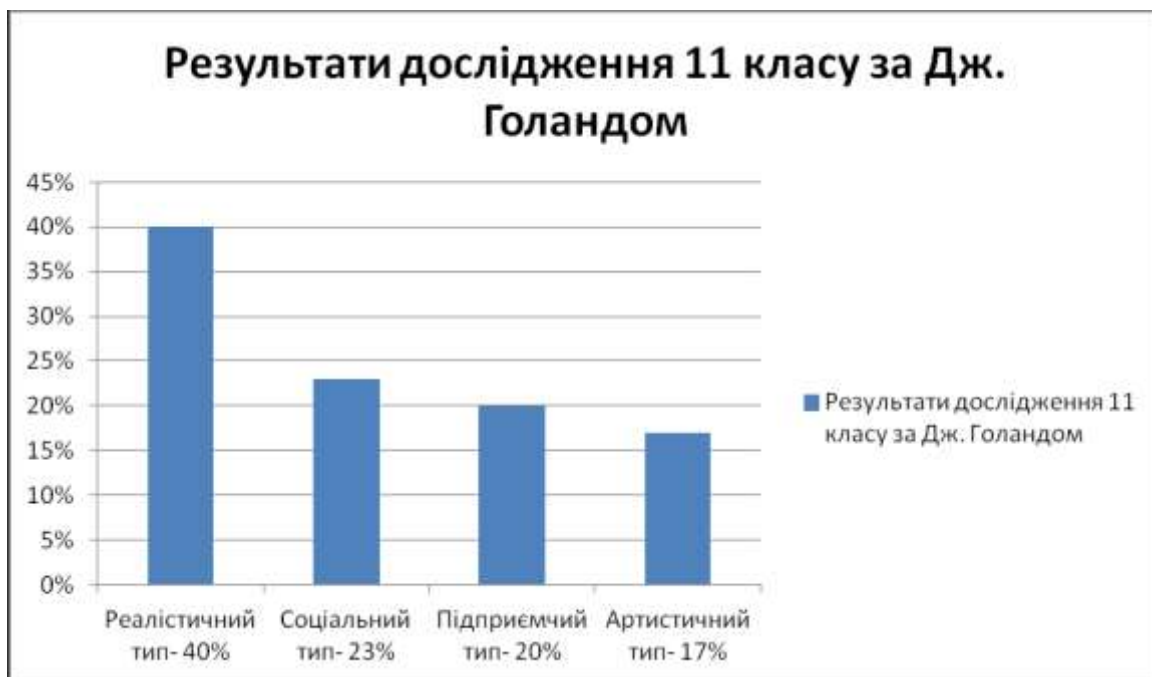

Рис. 2.2. Результати дослідження 11-А класу за Дж. Голандом

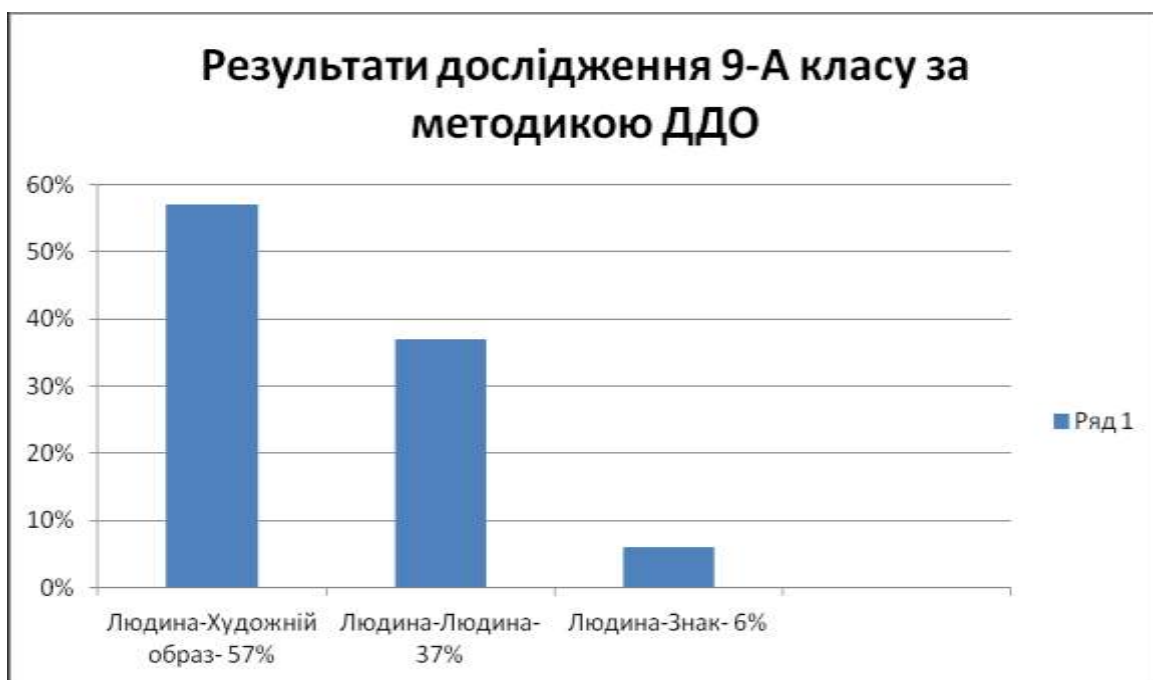

Рис. 2.3. Результати дослідження 9-А класу за методикою ДДО

Та з 11-А класу приймали участь в опитувальнику також 20 учнів. Результати дослідження 11-А класу (див. рис. 2.4.).

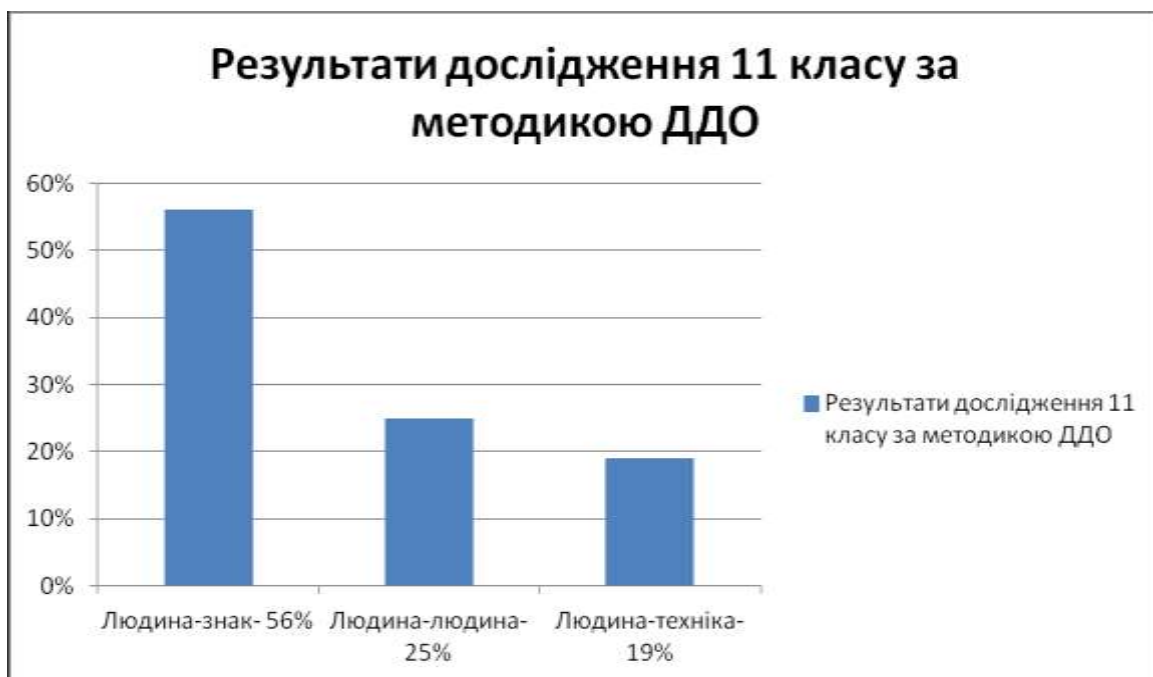

Рис. 2.4. Результати дослідження 11-А класу за методикою ДДО

Наступна методика «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності» (за Л. Йовайші).

В опитувальнику брали участь 20 учнів 9-А класу (див. рис. 2.5.).

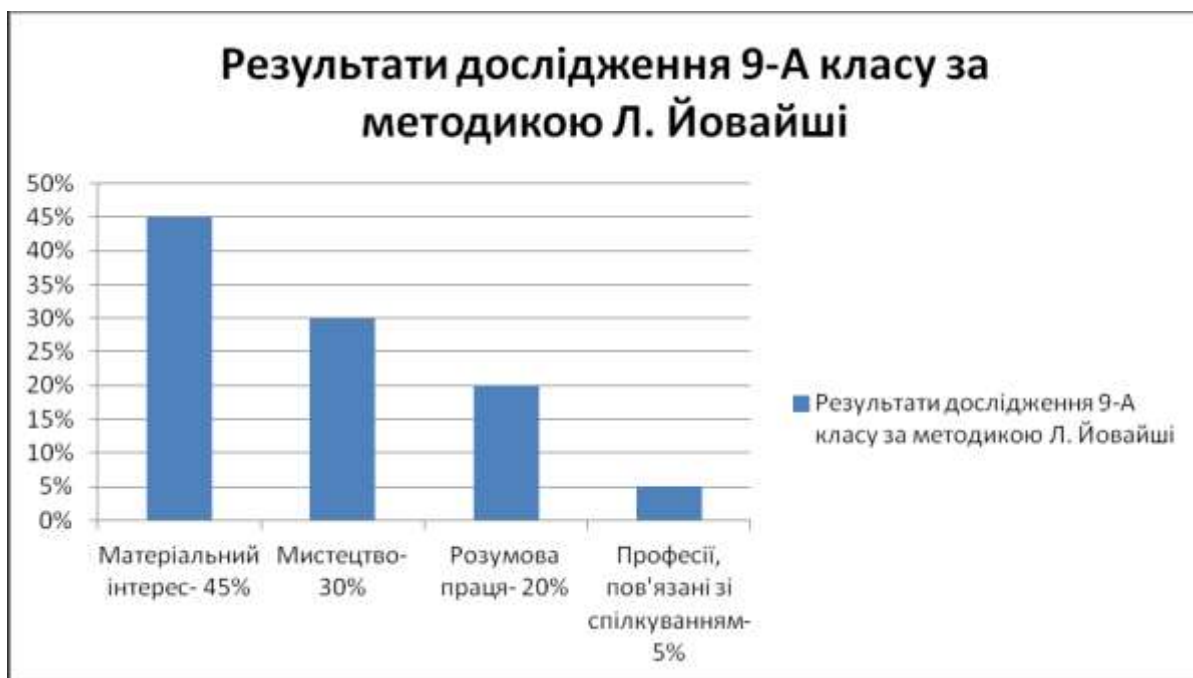

Рис. 2.5. Результати дослідження 9-А класу за методикою Л. Йовайші

Наступні результати дослідження 11-А класу. В даному опитувальнику брали участь також 20 учнів 11-А класу(див. рис. 2.6.).

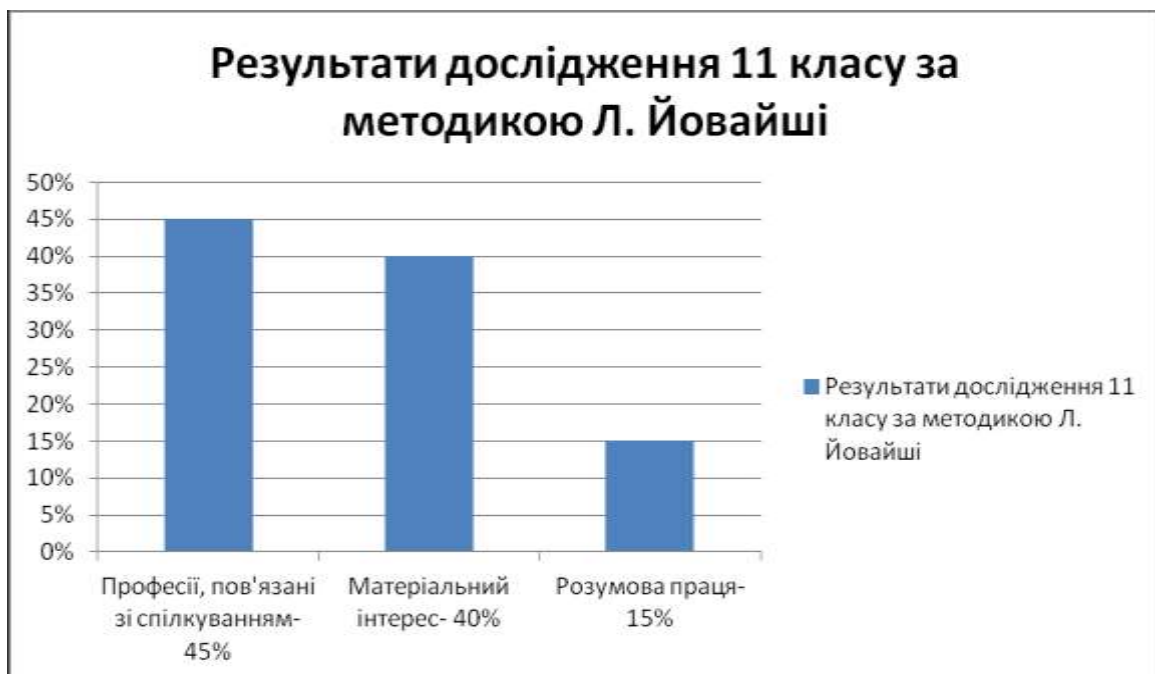

Рис. 2.6. Результати дослідження 11-А класу за методикою Л. Йовайші

Можна зробити такий висновок, що майже половина 9-А класу відносяться до підприємчого типу особистості, мають творчий напрямок, це означає, що учні обирають професію, де можна проявити домінантність, ініціативу.

Учні 11 класу, на відміну від учнів 9 – А класу, більш реально дивляться на речі та вибір професії. Якщо учні 9 класів мріють бути підприємцями чи артистами, то учні 11 класу обирають професії, на які є попит на ринку праці.

Дана методика нам показує значну різницю між учнями випускних класів – 9 та 11. Бо учні 9 класу обирають професії згідно їх нахилів та подобань, а учні 11 класу, як вже говорилось, обирають професію, опираючись на попит професій ринку праці. І це говорить про те, що учні 11 класів більш усвідомлено обирають майбутню професію.

Зараз розглянемо дані щодо факторів та чинників, які впливають на вибір майбутньої професії старшокласників.

При виборі майбутньої професії учні 9-А класу звертають увагу на:

- 1) заробітна плата- 61% учнів
- 2) особисті професійні нахили- 29% учнів
- 3) престижність професії- 10%.

Та розглянемо які чинники впливають на вибір професії учнів 11 класу:

- 1) особисті професійні нахили- 35% учнів
- 2) затребуваність професії- 25% учнів
- 3) престижність- 20%
- 4) заробітна плата- 20%

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМОВИЗНАЧЕННЯ З МАЙБУТНЬОЮ ПРОФЕСІЄЮ ПІДЛІТКАМИ В РОБОТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

3.1. Погляди відомих вчених щодо професійного самовизначення

Становлення висококваліфікованого, мобільного, активного і конкурентоспроможного професіонала можливе лише за умов всебічного розвитку старшокласників, їх здібностей та творчого потенціалу. Особливо актуальною стає така робота з учнями старших класів, не тільки у зв'язку з тим, що сама ситуація вимагає від учня здійснити професійний вибір, але ще й тому, що в підлітковому віці загострюються потреби особистості у самопізнанні, самоусвідомленні і саморозумінні, актуалізуються процеси особистісного і професійного самовизначення. В період навчання у старших класах відбувається процес формування особистості, її внутрішнього світу. Зокрема, цей період є початком психофізіологічного розвитку формування особистості, крім того, відбувається радикальна перебудова внутрішнього світу особистості, зміна співвідношення компонентів емоційного і раціонального.

Проблема професійного вибору старшокласників полягає у тому, що вони мають зробити відповідальний і самостійний вибір стосовно свого майбутнього. Здійснення зазначеного вибору вимагає цілеспрямованого процесу метою якого є виявлення свого майбутнього призначення. Оскільки усвідомлення свого призначення, смислу життя та професіональний вибір спрямовують процес розвитку учнів старших класів і визначають їх майбутнє, рівень самовизначення визначається через складний комплекс їх відчуттів, особливостей сприйняття дійсності, образ "я" формований на даному етапі розвитку, індивідуальне сприйняття світу та ставлення, що формуються в

індивідуальному досвіді старшокласників і мають суттєвий вплив на їх стосунки, рішення і вчинки.

Проблема професійного самовизначення досліджувалася Л.І.Божовичом, М.Р.Гінзбургом, Є.І.Головахою, А.В.Мудриком, які вивчають її у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т.М. Афанасьєва, Д.І.Фельдштейн розглядають професійне самовизначення під призмою соціального самовизначення. К.А.Абульханова-Славська, Є.О.Клімов, М.С.Пряжніков наголошують на зв'язку професійного самовизначення із розвитком особистості.

Л.Столяренко характеризує Підлітковий вік як той, коли відбувається формування самосвідомості та власного світосприйняття. Даючи відповідь на питання “Який я?“, “Чого я прагну?“, старшокласник формує [32]:

- у самосвідомість (цілісне уявлення, емоційне відношення до самого себе, самооцінку своєї зовнішності, розумових, моральних та вольових якостей, усвідомлення своїх переваг та недоліків);
- у власне світосприйняття (як цілісну систему поглядів, знань та сформовану здібність до абстрактно-теоретичного мислення);
- у прагнення критично осмислити все оточуюче, самозатвердити свою самостійність та оригінальність (створити власні теорії сенсу життя тощо).

Крім того, цей віковий період є періодом прийняття відповідальних рішень, а саме: вибору професії та свого місця в житті, вибору сенсу життя.

Підготовка особистості до свідомого професійного самовизначення здійснюється шляхом формування в неї особистісної профорієнтаційної позиції, що визначається відповідною спрямованістю і розвитком когнітивної, потребно-мотиваційної та емоційно-вольової сфери особистості. Згідно І.С. Кону, проблема професійного самовизначення особистості, представлена у трьох головних аспектах [19]:

- 1) Як проблема самореалізації особистості;
- 2) Як проблема вибору і прийняття рішень;

3) Як проблема адаптації.

Поняття самовизначення, як правило, описового характеру і стосується окремих вузьких аспектів. І.С.Кон зазначає, що суть самовизначення молоді людини полягає у "чіткому орієнтуванні і визначенні свого місця у світі дорослих", а також "у виборі соціально і особистісно значущих цілей, досягнення яких забезпечується самореалізацією суб'єкта". Поняття "самовизначення" І.С.Кон пов'язує з процесами "пошуків себе", "відкриття я", соціального і морального дозрівання, які мають світоглядний сенс і "виразно соціальний зміст" [36].

За твердженням Д.І.Фельдштейна процес самовизначення знаходиться у безпосередньому зв'язку із соціалізацією особи. "Особистісне самовизначення - це феномен суспільного індивіда, пов'язаний з формуванням розгорнутої соціальної позиції людини відносно інших, із ступенем бачення себе в інших людях, із готовністю особистості до відповідальних дій у світі.". Д.І.Фельдштейн акцентує увагу на соціальному аспекті самовизначення у підлітковому віці, оскільки основою цього процесу є "формування певної соціальної позиції особистістю, яка поставлена в умови вибору життєвого шляху" [57].

М.С.Пряжніков розрізняє поняття особистісного і життєвого самовизначення і пропонує класифікацію типів самовизначення особистості, залежно від реалізованого в кожному з них ступеня свободи: професійне, життєве, особистісне. За С.Пряжніковим, життєве самовизначення це "вибір певного стилю життя і реалізація його у багатьох соціальних ролях.". Особистісне самовизначення характеризується ним як найвищий рівень життєвого самовизначення, що мінімально обмежений зовнішніми факторами [15].

І.С.Кон стверджує, що питання "Хто Я?" означає у підлітковому віці здебільшого перспективи і можливості: "ким я стану", "що трапиться зі мною у майбутньому". Тобто, думки про майбутнє стають переважаючими, а плани на

майбутнє не вичерпуються питанням "ким бути?", а також тягнуть за собою іншу проблему "яким бути?" [36].

Проблема самовизначення особистості детально розроблена В.Ф.Сафіним, досліджує форми самовизначення і його типи: конвенціонально-рольове, професійне, сімейне і соціальне. На думку В.Ф.Сафіна, кожна з цих форм пов'язана з певною сферою життя людини, а всі разом вони створюють життєве самовизначення особистості, певним чином вступаючи у зв'язки між собою. З точки зору В.Ф.Сафіна самовизначення включає два аспекти [19]:

1. Визначення себе стосовно цілей і цінностей, враховуючи вимоги групи, колективу, суспільства, а також свої можливості, здатності, умови середовища;
2. Свідома діяльність особистості спрямована на реалізацію обраних цінностей і самоактуалізацію.

Таким чином, процес самовизначення пов'язується з функціонуванням самосвідомості і "я-образу" і також, з самореалізацією в діяльності, з процесами самопізнання і саморегуляції. Отже, самовизначення особистості -- це "цілеспрямована всебічна творча поведінка, мета якої -- оволодіння сферами життя як системою на основі ідей, що повністю охоплює суб'єкт і є результатом особистісної переробки і особистісного переживання."

Характерне для старшокласників формування образу "я" у підлітковому віці є основою подальших процесів самовизначення. Закономірності формування образу "я" досліджуються І.С.Коном, який наголошує на важливості таких процесів як відкриття особистістю свого внутрішнього світу, усвідомлення своєї неповторності і унікальності та цілеспрямованість процесу самопізнання [36].

На думку М.Р.Гінзбурга, необхідність самовизначення, як особистісного, так і професійного, певною мірою детермінована вимогами суспільства, але доводить, що самовизначення також детермінується внутрішньою логікою психічного розвитку особистості і пов'язано з потребою у самореалізації, яка загострюється у юнацтві. Саме тому воно включено в систему уявлень особистості щодо перспективи у часі і тісно пов'язано з її життєвими планами.

Очевидність зв'язку самовизначення з потребою особистості у самореалізації пов'язана із певною психологічною основою особистісного самовизначення на даному етапі розвитку особистості в усвідомленні та активній реалізації в житті спрямованій у майбутнє [15].

К.Роджерс у своїх дослідженнях акцентує увагу на такому підході до особистості, в якому особистість є контролюючим центром для прийняття рішень. В основі цього підходу, за його баченням, знаходиться людина, її призначення жити і діяти: сутність природи кожної людини є реалістичною і конструктивною та заслуговує довіри. Пробудження сутності сили розвитку особистості, формування особистісної, індивідуальної суб'єктивності відбувається лише на основі вільного вибору. Згідно цього підходу, вирішальну роль у розвитку людини відіграють її уявлення про себе та самооцінка [39].

Таким чином, процеси самовизначення в підлітковому віці визначаються потребою у самореалізації. Крім того, відбувається активізація процесів самопізнання та формування свого "я", визначення власної життєвої позиції та світогляду. Тому, потреба старшокласників у професійному самовизначенні стає основною умовою їх подальшого розвитку.

Отже, особистісне самовизначення старшокласників розглядається як: результат самоусвідомлення і самопізнання та формування на цій основі "я-уявлень", тобто уявлень про свої індивідуальні риси, детермінація планів і перспектив в майбутньому. Крім того, зв'язок між формуванням "я-уявлень" старшокласників і визначенням її професійних планів здійснюється шляхом самопізнання і з'ясування ними своїх можливостей та перспектив подальшого розвитку. Основою цьому служить характерне старшокласникам спрямування у майбутнє, яке насамперед пов'язане з усвідомленням потреби самореалізації та усвідомленні себе у стосунках з оточуючими, у виборі майбутнього соціального оточення і у визначенні свого місця в системі суспільних відносин.

Професійне самовизначення старшокласників розглядається як невід'ємна частина цілісного процесу у зв'язку з процесами самовизначення у світогляді,

особистісного і соціального самовизначення. Крім того, професійне самовизначення старшокласників пов'язане із вибором ними соціального середовища, "приєднання" до професії як до певної сфери соціальної активності [29]. Однак, професійне самовизначення розглядається у поєднанні із самовизначенням учнів старших класів стосовно світогляду, моральної позиції та життєвого сенсу, які обумовлюють їх зв'язки з оточуючим середовищем, а, отже, і мету, напрямок та зміст їх діяльності.

Саме успішне професійне самовизначення старшокласників в певній мірі залежить від усвідомлення або відчуття ними своєї "реалізаційної спрямованості", головного напрямку індивідуальної особистісної і професійної самореалізації. Реалізаційна спрямованість старшокласників, як аспект життєвого та особистісного самовизначення, має відображення не лише в ієрархічній структурі мотиваційної сфери, а також виявляється в їх цілеспрямованих вчинках і поведінці, переживається на емоційному рівні у формі інтересу, бажання, захоплення, покликання, відчуття перспективи тощо. Значення реалізаційної спрямованості особистості учнів старших класів залежить від усвідомлення своєї потреби в самореалізації, в нашому випадку професійної діяльності і, як наслідок, професійної кар'єри.

Обрання сфери професійної діяльності, складання індивідуального професійного плану та визначення шляхів його реалізації, вимагає від випускника прийняття певних рішень та здійснення певного вибору. Тому, вибір є основою самовизначення старшокласників, їх професійного самовизначення. Проблема вибору і труднощі, які її супроводжують є основними на вирішальних етапах професійного самовизначення, а саме: вибір навчального закладу та напрямку професійної спеціалізації [32].

3.2. Психологічні аспекти та бар'єри професійного самовизначення

Ряд психологів, що вивчали питання формування особистості у підлітковому віці, пов'язують перехід від підліткового до юнацького віку з різкою зміною внутрішньої позиції, коли спрямованість у майбутнє стає основною спрямованістю особистості, і проблема вибору подальшого життєвого шляху знаходиться в центрі інтересів і планів старшокласників. Перед ними постають фундаментальні задачі соціального й особистісного самовизначення: як знайти своє місце в житті, вибрати справу у відповідності зі своїми можливостями й здібностями, як стати справжніми людьми, у чому сенс життя і багато інших. Юнаки і дівчата прагнуть зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити себе членами суспільства, визначити себе у світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості поряд з розумінням свого місця й призначення в житті.

Відомий спеціаліст у галузі психології профорієнтації Є.О.Климов, стверджує, що професійне самовизначення є системоутворюючим центром для всієї системи можливих „самовизначень” підростаючої людини як суб'єкта діяльності і громадянина.

П.Герстманн указує на принципове розходження в природі елементів уявлення людини про своє майбутнє, із якого випливає і розходження в їхній функції. Він розрізняє в складі життєвого плану два типи цілей: кінцеві (ідеальні) і допоміжні (реальні, конкретні). Кінцеві цілі являють собою ідеали, що розуміються як цінності; ці цілі стабільні. Реальні ж цілі характеризуються конкретністю й досяжністю, вони можуть змінюватися в залежності від успіхів чи невдач. Таким чином, Герстманн прямо вказує на зв'язок життєвого плану з цінностями [47].

Як ми бачимо, уявлення про власне майбутнє пов'язані з цінностями. Цінності являються засобом залучення індивіда до роду, дозволяючи перебороти тимчасовість людського існування. Цінності тісно пов'язані з уявленнями про сенс життя, що є одночасно і підставою розвитку особистості, і

його результатом. Наявність інтересу до сенсу життя і його активне обговорення, на думку М.Гінзбурга, свідчать про активний хід процесу самовизначення; їхня відсутність - про його спотворення [19].

В.Франкл розглядає прагнення до пошуку і реалізації людиною змісту свого життя як природжену мотиваційну тенденцію, властиву усім людям, що являється основним двигуном поведінки і розвитку дорослої людини [46].

У пошуках змісту свого існування, у найбільш загальній формі виявляється ціннісно-сміслова природа особистісного самовизначення. Потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки і тому не може не враховуватись, коли ми маємо справу з процесом формування особистості, становлення людського „Я”.

У зарубіжній психології як аналог поняття „особистісне самовизначення” виступає категорія „психосоціальна ідентичність”, розроблена й введена американським ученим Е.Еріксоном. Центральним моментом, крізь призму якого розглядається все становлення особистості в перехідному віці, включаючи і його Підлітковий етап, є „нормативна криза ідентичності”. Термін „криза” уживається тут у значенні поворотної, критичної точки розвитку, коли в однаковій мірі загострюються як вразливість, так і зростаючий потенціал особистості, яка знаходиться перед вибором між двома альтернативними можливостями, одна з яких веде в позитивному, а інша в негативному напрямку. Слово „нормативний” має той відтінок, що життєвий цикл людини розглядається як ряд послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у відносинах особистості з навколишнім світом, а усі разом визначають розвиток почуття ідентичності [11; 36; 29].

Головною задачею, що постає перед індивідом у ранній юності, по Еріксону, є формування почуття ідентичності в протизагу рольової невизначеності особистісного „Я”. Юнак повинний відповісти на питання: „Хто я?” і „Який мій подальший шлях?”. У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї

поведінки й поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також з усвідомленням власної цінності й компетентності [11].

Внутрішні, суб'єктивні труднощі, що знижують активність особистості та роблять її пасивною не адекватно до ситуації називаються психологічними бар'єрами. Проблема психологічних бар'єрів виявляє себе, насамперед, через негативні емоційно-вольові риси характеру особистості, що знижують ефективність її діяльності, у тому числі й у процесі професійного самовизначення. Емоційний механізм психологічного бар'єра полягає в посиленні негативних переживань і установок - сорому, почуття провини, страху, тривоги, низької самооцінки, асоційованих із задачею.

Тому вирішення проблеми психологічних бар'єрів є суттєвою умовою оптимізації процесу професійного самовизначення особистості у ранньому підлітковому віці. Ситуація вибору професії є актуальною починаючи з ранньої юності, отже і виникнення психологічних бар'єрів у цьому процесі можливе не раніше цього віку. Труднощі професійного самовизначення, а також і психологічні бар'єри у підлітків та молодших школярів, не спостерігаються. Це пояснюється тим, що вирішення питань пов'язаних з вибором професії вони можуть відкласти на більш пізній час.

Вивчаючи питання щодо причин виникнення психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості звернемося до аналізу особливостей даного процесу, що наводиться провідними фахівцями в галузі психології і психології профорієнтації. Так, С.Л.Рубінштейн підкреслював роль „вірності собі" при вирішенні питань професійного самовизначення і певного протистояння зовнішньому. Потреба у вияві саме такої позиції може не узгоджуватися з індивідуально-типологічними особливостями особистості. Це призводить до виникнення психологічних бар'єрів особистості [15].

З аналізу поглядів різних учених, які намагалися теоретично вирішити проблему професійного вибору, випливає, що професійне самовизначення - це не лише процес прийняття рішень щодо вибору професійної діяльності, але й одна з форм активності особистості, за якої вона виступає суб'єктом власної

життєдіяльності. І тому сміливість, сила волі, розум, професійна спрямованість для неї є особистісною цінністю. Як наслідок цього, професійне самовизначення є засобом реалізації суб'єктивних властивостей особистості, стилю її життя. Таким чином, успіх професійного самовизначення багато в чому залежить від власної активності суб'єкта, від його життєвої позиції, що дозволяє молодій людині цілеспрямовано, усвідомлено, активно, докладаючи вольових зусиль, здійснювати вибір професійної діяльності та підготовку до неї.

Отже, вибір молоддю своєї майбутньої професії дуже відповідальний крок, сполучений із певними об'єктивними і суб'єктивними труднощами. Об'єктивні це, наявність вакантних місць у різних галузях народного господарства, умови праці тощо. До суб'єктивних труднощів відносяться психологічні бар'єри особистості, що знижують ефективність дій суб'єкта у процесі професійного самовизначення. Тому важливо, з метою їх попередження та усунення, досліджувати особливості виникнення і перебігу психологічних бар'єрів особистості у професійному самовизначенні молоді. Вирішення даної проблеми буде сприяти свідомому і самостійному професійному самовизначенню особистості.

Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення і пов'язаної з нею проблемою психологічних бар'єрів особистості дозволив нам визначити психологічні складові даного процесу і виявити їхній взаємозв'язок. Так, у професійному самовизначенні особистості мають місце наступні прояви особистості: покликання; психологічна готовність; психологічні бар'єри; процес прийняття рішення; особистісне самовизначення; потреби; а також індивідуально-типологічні особливості індивіда.

Базисними в цій системі є потреби й індивідуально-типологічні особливості індивіда. Своє вираження вони знаходять у покликанні особистості. Індивідуальні особливості індивідуума обумовлюють появу в нього цілей особистісного і професійного самовизначення та актуалізацію відповідних психологічних бар'єрів на шляху до досягнення визначених цілей.

Досягнення намічених цілей починається з формування готовності особистості до відповідних дій. В процесі цього здійснюється й підготовка особистості до прийняття рішення щодо вибору професії. Загалом, професійне самовизначення опирається на особистісне і є його наслідком.

Таким чином, професійне самовизначення, у взаємозв'язку всіх проявів особистості, можна представити в такому вигляді. Об'єктивна ситуація, що вимагає від випускника середньої школи вибрати свою майбутню професію, взаємодіє із суб'єктивними умовами вибору професії, актуалізує цілі та психологічні бар'єри на шляху до їх досягнення. Починається формування готовності особистості до вибору професії. Важливо, що, чим вищою є ступінь усвідомлення особистістю свого покликання, тим ефективніше відбувається формування готовності. Найбільш відповідальний момент самовизначення поєднується із ситуацією ухвалення рішення про вибір професії. Кожний із названих проявів особистості, у свою чергу, має складну структуру і взаємодіє з багатьма іншими психологічними явищами. Очевидно, що гармонізація взаємозв'язку усіх проявів особистості, що стосуються вибору професії, є важливою умовою досягнення успіху в підготовці молодого людини до вибору професійної трудової діяльності.

Отже, говорячи про структуру професійного самовизначення виходячи з аналізу теоретичних положень проблеми професійного самовизначення (Л.О.Йовайша, Е.О.Климов та ін.) можна стверджувати, що це досить складне системне утворення, до якого входять взаємопов'язані елементи. Узагальнення тлумачень феномена професійного самовизначення дозволяє виділити основні його компоненти: „Я-концепція”, життєва позиція, цілі покладання, мотивація, цінності.

3.3. Роль практичного психолога у формуванні психологічної готовності учнів до їх професійного самовизначення

Головне завдання профорієнтаційної роботи: надання допомоги школярам у визначенні їх життєвого шляху за допомогою діагностичної оцінки особистості, її здатності виконувати ту чи іншу роботу. Профорієнтація є одним із видів соціальної допомоги людині в її самовизначенні.

Ознайомленні зі станом профорієнтаційної роботи в багатьох школах дає можливість зробити висновок, що дана робота ведеться епізодично, нецілеспрямовано, без оновлення. Шкільний психолог покликаний забезпечити організацію профдіагностики – важливого способу глибинної оцінки і самооцінки особистості, прогнозування стану нахилів і поведінки, засобу професійного вибору і відбору.

Профорієнтація – це довготривалий, до певної міри незворотній процес оволодіння особистістю тою чи іншою професією, який включає три основні моменти [35]:

- процес впливу соціального середовища на особистість, що формується;
- процес усвідомлення необхідності праці, пізнання конкретної сфери праці;
- саме перетворення праці за законами розвитку сьогоденної дійсності.

Допомогти молодій людині у свідомому визначенні свого місця в професійній структурі суспільства покликані і психологи, і педагоги, і соціологи, і медичні працівники. Психолого-педагогічна функція профорієнтації – це перш за все виявлення і формування інтересів, нахилів, здібностей школярів, визначення шляхів і умов ефективного управління їх професійним самовизначенням. Також це – формування професійних намірів у відповідності з інтересами [35].

3.4. Психолого-педагогічні рекомендації батькам щодо професійного самовизначення в підлітковому віці

Необхідно, щоб батьки частину відповідальності поклали на підлітків. У психології не випадково існує термін «професійне самовизначення». Важливо, щоб у підлітка склалося відчуття, що зроблений ним вибір професії — його самостійний вибір.

Звичайно, зробити це непросто. Уявлення підлітків про світ професій мають неповний характер. Часто їх приваблюють модні та популярні професії, наприклад, манекенниця, актор, співак тощо, навіть якщо у них немає для цього необхідних даних. І в такій ситуації батькам може здатися, що правильний шлях — самим вирішити, яка професія буде для сина чи дочки оптимальною.

Можливо, з певної точки зору це дійсно так. Але якщо ми, дорослі, беремо на себе відповідальність за професійне визначення підлітків, то беремо на себе й відповідальність за наслідки. Хто вибирає, той і відповідає. І якщо підліткові здається, що професію він вибрав не сам, то він і вчиться не для себе. Навчання дитину обтяжує, вона сприймає його як нудний, обтяжливий обов'язок. І навпаки, саме відчуття, що свою професію підліток вибрав сам, значно стимулює його до просування шляхом професійного розвитку.

Водночас повна самостійність теж утруднює професійне самовизначення. Життєвий досвід підлітка обмежений, його уявлення про професійну діяльність часто мають неповний або нереалістичний характер. Наприклад, багато старшокласників стверджують, що мріють стати менеджерами, але на запитання про те, що це за робота, виразно відповісти не спроможні. У дитини можуть виникати запитання про зміст професійної діяльності, про місце можливої роботи, про рівень зарплати. Підліток іноді змішує поняття «професія» і «посада» (наприклад, заявляти: «Хочу бути начальником!»). Знаходячись у ситуації вибору, діти часто відчувають розгубленість і

потребують підтримки дорослих. Хоча підлітки можуть не говорити про це прямо, насправді для них дуже важлива думка дорослих.

Дуже важливо не відмовлятися від ролі порадики. Батько може виступити як експерт і поділитися тією інформацією, якою він володіє: розповісти, що є та або інша професія, де можна знайти роботу, які обмеження вона накладає. Слід представити цю інформацію в нейтральній формі, щоб підліток зробив висновки самостійно, наприклад: «Знаєш, одна моя однокласниця так хотіла стати археологом, інститут закінчила, але все життя працювала бухгалтером, тому що було неможливо знайти роботу за фахом». Особливо важливо для підлітків, якщо дорослі діляться з ними власним досвідом самовизначення, переживаннями і сумнівами свого отроцтва. Подібні розповіді, особливо якщо відомо, чим завершився вибір професії, як правило, справляють на підлітків величезне враження.

Не варто обмежуватися розповідями і розмовами. Усі ми знаємо, що підлітки часто скептично ставляться до думки дорослих, особливо батьків. Набагато важливіший безпосередній досвід. Велике враження може справити спілкування з фахівцями тієї професії, яку підліток обрав. Наприклад, якщо він роздумує, не чи стати йому економістом, а серед ваших знайомих якраз є економісти, варто попросити їх поспілкуватися з вашою дитиною, навіть запросити її на роботу. Досвід подібного спілкування може як підштовхнути підлітка до вибору професії, так і примусити його задуматися про те, чи зможе він насправді працювати за спеціальністю.

Ситуація вибору професії в певному значенні схожа на гру в рулетку: можна поставити на одне-єдине поле, але вірогідність виграшу в цьому випадку дуже мала. А якщо зробити декілька ставок, то ця вірогідність зростає у багато разів. Добре, якщо в ситуації вибору професії у підлітка є запасний варіант. Як правило, самі підлітки про цей варіант не замислюються, і наше завдання — запитати їх: що вони робитимуть, якщо з якихось причин їм не вдасться реалізувати намічені плани? Наявність запасного

варіанту дозволяє зменшити напруження в ситуації вибору професії і тривогу підлітка.

Обговорюють із підлітком шляхи його майбутнього по-різному. У когось можна запитати прямо: «А що ти робитимеш, якщо не вийде стати перекладачем?». Тривожному підліткові можна запропонувати пофантазувати: «Давай уявимо, які ще професії ти міг би вибрати». Можна обговорювати цю проблему, розповідаючи про третіх осіб: «Уявляєш, Петя все життя мріяв стати футболістом, але отримав травму, і йому довелося піти зі спорту. Тепер він роздумує, ким бути».

Величезну роль у виборі майбутньої професії відіграє сім'я, хоча самі підлітки цього можуть і не усвідомлювати. Часто вони орієнтуються на професії родичів. Усім нам відомі приклади трудових династій і випадки, коли хтось стає «лікарем, як мама» або «водієм, як тато». З одного боку, сімейна традиція може обмежувати вибір, підліток ніби йде за інерцією, не намагаючись зрозуміти, наскільки професія батьків дійсно відповідає його власним інтересам і схильностям. З іншого боку, він дуже добре уявляє цю професію і розуміє, які якості для неї потрібні. Наприклад, діти лікарів чудово знають, що медична професія передбачає термінові виклики і понаднормову роботу, а також прохання про допомогу з боку знайомих і сусідів, а діти вчителів — що необхідно вдома готуватися до уроків і перевіряти зошити. Отже, якщо підліток вибирає професію батьків, важливо обговорити з ним мотиви його вибору, зрозуміти, на що він орієнтується [46].

Варто розуміти, що вибір підлітка не остаточний. Ніхто не знає, як зміниться наше життя через 10 років, яка буде ситуація на ринку праці. Можливо, професії, які сьогодні оплачуються високо, вже не будуть такими, і навпаки. Багато хто з нас із різних причин змінює професію протягом життя. Деякі люди все життя залишаються вірними вибраті професії, інші пробують себе в різних сферах професійної діяльності. Ні той, ні інший шлях не є єдино правильним, і неможливо передбачити, як вчинять діти. Їхній вибір сьогодні відображає їхні нинішні інтереси і потреби. Можливо, вибрана професія завжди

буде їм цікава, а може, через певний час переваги зміняться. У будь-якому випадку залишається можливість щось переграти або почати спочатку. І це свідчить не про те, що вибір професії був зроблений невдало, а навпаки, про прагнення людини найповніше реалізувати свої можливості у професійній діяльності.

Треба пам'ятати:

1. Діти завжди потребують допомоги дорослих і не можуть самостійно обрати професію до душі.

2. Батьківська допомога у виборі професії не повинна бути нав'язливою і замінювати бажання дитини бажанням батьків.

3. Уважно прислухайтесь до намірів і прагнень своїх підлітків, урахуйте їхні інтереси та схильності, спираючись на рівень розвитку їхніх здібностей, і нехай вони обирають ту професію, що найбільше підходить їм.

4. Якщо ви радите дитині оволодіти тією чи іншою професією, то повинні бути впевнені, що цей фах найбільш підходящий для неї, не протипоказаний її здоров'ю.

5. Обрана професія повинна бути актуальною на ринку праці та виправдати очікування щодо рівня заробітної плати.

6. Якщо у вас виникають труднощі, звертайтеся в службу зайнятості. Вам завжди нададуть кваліфіковану пораду та допоможуть у питаннях професійного визначення.

При виборі професії слід неодмінно враховувати такі складові: інтерес людини (щоб виникла первинна мотивація до роботи), можливості (щоб вона могла справлятися з неминучими навантаженнями), реалістичність намірів (щоб можна було потім працевлаштуватися, реалізувати себе). Ця тріада є гарантом професійного успіху.

Найголовніше для підлітків, як би вони не прагнули до самостійності, — це відчуття підтримки з боку дорослого. Для підлітків важливо, що важким шляхом самовизначення вони йдуть не одні, що поряд знаходиться дорослий, котрий підтримає і допоможе, який би шлях вони не вибрали.

ВИСНОВКИ

В якості методологічного підходу дослідження проблеми виступив особистісно-діяльнісний підхід, згідно якого, по-перше, психологічні компоненти професійної орієнтації вивчаються як такі, що є проявом активності цілісної особистості в усій індивідуальній неповторності її внутрішнього світу та соціально-життєвої ситуації, по-друге, вони можуть розглядатись як змістовно-функціональні складові психічної діяльності суб'єкта, що професійно самовизначається.

На основі викладеного матеріалу та проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. Щодо основних напрямків психічного розвитку в підлітковому віці:

Відбувається набування почуття особистісної самовизначеності, цілісності (ідентичності).

Відбувається професійне самовизначення, самостійне обрання життєвої платформи, цілей та професії.

Розвиваються ціннісні світоглядні орієнтації, самостійність, відповідальність, рефлексивна самосвідомість, самоцінність, самоповага.

Вироблюється індивідуальний стиль розумової діяльності, розвиваються та удосконалюються розумові здібності та спеціальні на основі диференціації інтересів та орієнтації на майбутню професію.

2. Професійне самовизначення, у взаємозв'язку всіх проявів особистості, можна представити в такому вигляді. Об'єктивна ситуація, що вимагає від випускника середньої школи вибрати свою майбутню професію, взаємодіє із суб'єктивними умовами вибору професії, актуалізує цілі та психологічні бар'єри на шляху до їх досягнення. Починається формування готовності особистості до вибору професії. Важливо, що, чим вищою є ступінь усвідомлення особистістю свого покликання, тим ефективніше відбувається формування готовності. Найбільш відповідальний момент самовизначення поєднується із ситуацією

ухвалення рішення про вибір професії. Кожний із названих проявів особистості, у свою чергу, має складну структуру і взаємодіє з багатьма іншими психологічними явищами. Очевидно, що гармонізація взаємозв'язку усіх проявів особистості, що стосуються вибору професії, є важливою умовою досягнення успіху в підготовці молоді людини до вибору професійної трудової діяльності.

Отже, говорячи про структуру професійного самовизначення виходячи з аналізу теоретичних положень проблеми професійного самовизначення, можна стверджувати, що це досить складне системне утворення, до якого входять взаємопов'язані елементи. Узагальнення тлумачень феномена професійного самовизначення дозволяє виділити основні його компоненти: „Я-концепція”, життєва позиція, цілепокладання, мотивація, цінності.

3. Надання допомоги учням у виборі професії здійснюється на основі їх всебічного вивчення в процесі навчальної, суспільної та трудової діяльності. На протязі всього періоду навчання учнів педагоги та шкільний психолог вивчають інтереси та нахили учнів, активно впливають на їх розвиток.

Для вивчення та формування готовності школярів до вибору професії необхідно використовувати комплекс доповнюючих одне одного психолого-педагогічних методів, які включають спостереження, анкетування, індивідуальні та групові бесіди тощо.

4. Аналізуючи результати експерименту, отриманих на етапі дослідження, що констатує, ґрунтуючись на аналізі вивченої літератури, можна стверджувати, що на рівень комунікативних особливостей впливають особистісні особливості випробуваних, у результаті чого можуть виникати ускладнення в спілкуванні.

5. Використання в професійному консультуванні методик, спрямованих на виявлення самосвідомості і самооцінки людини, дає не тільки діагностичний, але і, до деякої міри, психокорекційний ефект.

Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані педагогами, батьками, практичними психологами, методистами для надання допомоги учням в ефективному вирішенні проблеми професійного самовизначення.

Мета нашого дослідження досягнута, гіпотеза наукового дослідження також підтвердилася, що вибір майбутньої професії, а саме сфери визначення своїх інтересів старшокласників обумовлений їх індивідуальними особеностями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильков В.М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах // Педагогіка і психологія. - 2000. - № 3. - С. 59-66.
2. Кондрат Е.Н. Профессиональное самоопределение подростков с антисоциальным поведением // Педагогика. -2004. -№ 3. - С. 45-48.
3. Овчарова Р.В. Методика “Мотиви вибору професії”. Справочная книга школьного психолога. - М.:”Просвещение”, 1996. - 76-80.
4. Орлов Ю. М. Самопознание и самовоспитание характера / Ю. М. Орлов. - М. : Просвещение, 1987. - 222 с.
5. Пряжникова Е. Ю. Профориентация : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. Пряжникова, Н. Пряжников. - М.: Академия, 2005. - 496 с.
6. Переведенцев В. Человек выбирает профессию / В. И. Переведенцев. - М.: Знание, 1980. - 94 с.
7. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді : метод. посіб. / за ред. М. П. Тименка. - К. : Ін-т проблем виховання АПН України, 2001. - 153 с.
8. Платонов К.К. Профессиональные способности и профессиональная ориентация. В кн.: Профессиональная ориентация и консультация молодежи.- К.: Рад.школа, 1966. - С.9.
9. Пономарёва Р.О. Ціннісні орієнтації старшокласників і вибір ними професії //Психологія: Респ. наук.-метод. збірник - К.: Рад. школа. Вип. 33.- 1989. - С. 9-15.
10. Психологічний словник /За ред. В.І. Войтка. - К.: Вища шк., 1982. - С.96.
11. Разумникова О.М. Взаимодействие гендерных стереотипов и жизненных ценностей как факторов выбора профессии // Вопросы психологии. -2004. -№ 4. - С. 76-83.

12. Варнавських К. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень // Педагогіка і психологія. - 2002. -№ 4. - С. 109-115.
13. Рудюк О. Психологічні особливості професійного самовизначення безробітної молоді в процесі профпереорієнтації // Соціальна психологія. -2006. -№ 5. - С. 122-127.
14. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. - 2-е изд. - СПб. : Питер, 2003. - 224 с.
15. Сторожева Г. О профессиональном самоопределении учащихся: Школьному психологу // Воспитание школьников. - 2004. -№ 10. - С. 37-44.
16. Тяхтенко Н. Мотиваційні основи професійного самовизначення молоді // Україна: аспекти праці. -1999. -№ 1. - С. 15-18.
17. Уніят С. Вибір професії, або Задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. - Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. - 87 с.
18. Чорна І. М. Психологічні особливості організації профорієнтаційної роботи в школі. - Тернопіль, : ТДШ. - 1995. -76 с.
19. Юпитов А.В. Исследование ситуации профессионального самоопределения студентов // Социологические исследования. -1997. -№ 3. - С. 84-93.
20. Ярошенко В.В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся. - К.: Рад. школа, 1983.-112 с.
21. <http://spravochnikprof.narod.ru/klimov.html>
22. Божович Л.І. Психологічні особливості особистості старшокласника// Комсомол в школі. - М., 1972. - 64 с.
23. Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Вітковська Оксана Ігорівна. - К., 2002. - 21 с.
24. Захарова А.В. Психологічне навчання старшокласників. - М., 1976.- с.127

25. Климов Е.А. Шлях до професії. - Л., 1974. - 190 с.
26. Крягжде С.П. Психологія формування професійних інтересів. - Вільнюс, 1981. - 195 с.
27. Нові дослідження у психології та віковій фізіології. - М., „Педагогіка“, 1990. - 146 с.
28. Решетова З. Психологічні основи професійного навчання.- МГУ,1985.-264с.
29. Шадриков У. Д. Проблема системогенеза в професійній діяльності. - М., 1982. - 234 с.
30. Ярошенко В. Школа і професійне самовизначення учнів.-К., 1983. - 112 с.
31. Абрамова Г.С. Возрастная психология / Г.С. Абрамова. - М.: Академия, 1999. - 267 с.
32. Кон, И.С. Психология юношеского возраста / И.С. Кон. - М.: Просвещение, 1979. - 119 с.
33. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина. - М.: ТЦ «Сфера», 2001. - 464 с.
34. Вітківська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості // Педагогіка і психологія. -1999. -№ 3. - С. 171-179.
35. Максимов В.Г. Профессиональная ориентация школьников / В.Г. Максимов. -- Чебоксары: Школа, 1988. - 301 с.
36. Сафронова Г.Я. Технический лицей -- новая форма профессиональной подготовки молодежи / Г.Я Сафронова, В.В. Темник // Методологические и теоретические проблемы всеобщей профессиональной подготовки молодежи. - 1991. - № 3 - С. 69--77.
37. Пряжников Н.С. Активизирующие опросники профессионального и личностного самоопределения/Н.С. Пряжников. - М.: Издательство “Институт практической психологии”, 1997.-80 с.
38. www.redline.ru/education.old/rubricator
39. www.infomost.ru/pmuz/number

40. Мосієнко С., Клімова Г., Скрипник О., Професійна адаптація та гендерне виховання // Психолог - 4(436) - 2011 - с. 13
41. Мерзлякова О. Профорієнтація у сучасній школі // Психолог - 4(436) - 2011 - с. 18-20.
42. Гук Н. Визначення особистісної перспективи // Психолог - 30 - 31 (462 - 463) - 2011 - с. 41-42
43. Челпанова В. Профорієнтаційна робота психолога в навчальному закладі // Психолог - 26 - 27 (458 - 459) - 2011 - с. 45 - 46.
44. Футерко Л. Моє професійне майбутнє // Психолог - 44 (476) - 2011 - с. 6.
45. Уніат С., Комінко С. Вивчення професійних намірів старшокласників. Вибір професії або задача з багатьма невідомими. - Тернопіль: "Підручники і посібники", 1997.- 65 с.
46. <http://www.osvitaua.com/ps/psg/rubric/2011/351>
47. <http://textreferat.com.ua/referat2.php?id=9942&p=1>
48. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1989 - 187с.
49. Кон И.С. Психология старшеклассника. - М., Просвещение, 1982 - 311с.
50. Климов Е.А. Психология профессионала. - Москва-Воронеж, 1996 - 297с.
51. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2 т. -- М.: Наука, 1983 - 345с.
52. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. -- М.: Наука, 1981 - 342с.
53. <http://www.social-science.com.ua>
54. Волянук Н. Ю. Психологічні засади професійного становлення тренера- викладача : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Волянук Наталія Юріївна. - К., 2006. - 34 с

55. Волков Б.С. Психология юности и молодости: Учебник для вузов. - М.: Трикста, 2006. - 256с.

56. Гріньова О. М. Психологічні особливості професійного самовизначення майбутніх учителів в умовах підготовки за двома спеціальностями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»/Гріньова О. М.-К.,2008.-20 с.

57. Голомшток А.Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника.- М.: Педагогика, 1979.-160 с.

Методика «Визначення типу особистості» за Дж. Голанда

Прізвище, ім'я.....Вік.....Стать.....

Школа.....Клас.....Дата.....

Інструкція. «Із запропонованих пар професій потрібно вибрати одну, яка тебе задовольняє в найбільшій мірі (враховуючи твої здібності та схильності)».

Код професії	Вибір(фіксувати знаком «+»)	Сума знаків «+»
1		
2		
3		
4		
5		
6		

Інженер (1) – Соціолог (2)

Механік (1) – Дизайнер (6)

Філософ (2) – Лікар (3)

Еколог (2) – Бухгалтер (4)

Програміст (2) – Адвокат (5)

Кінолог (2) – Літературний перекладач (6)

Фармацевт (2) – Юрисконсульт (3)

Генетик (2) – Архітектор (6)

Продавець (3) – Оператор поштового зв'язку (4)

Соціальний працівник (3) – Підприємець (5)

Викладач ВУЗу (3) – Музикант-виконавець (6)

Економіст (4) – Менеджер (5)

Коректор (4) – Диригент (6)
Інспектор митниці (5) – Художник-модельєр (6)
Телефоніст (1) – Орнітолог (2)
Агроном (1) – Топограф (4)
Лісничий (1) – Директор (5)
Майстер по пошиттю одягу (1) – Хореограф (6)
Історик (2) – Інспектор дорожнього руху (4)
Антрополог (2) – Екскурсовод (3)
Вірусолог (2) – Актор (6)
Офіціант (3) – Товарознавець (5)
Кондитер (1) – Священнослужитель (3)
Повар (1) – Статистик (4)
Фотограф (1) – Адміністратор торговельної зали (5)
Страховий агент (3) – Архіваріус (4)
Тренер (3) – Телерепортер (5)
Слідчий (3) – Мистецтвознавець (6)
Нотаріус (4) – Брокер (5)
Оператор ЕВМ (4) – Манекенниця (6)
Фотокореспондент (5) – Реставратор (6)
Бортпровідник (3) – Водій (1)
Біолог-дослідник (2) – Озеленювач (1)
Метролог (1) – Картограф (4)
Радіомонтажник (1) – Художник по дереву (6)
Геолог (2) – Перекладач-гід (3)
Журналіст (5) – Режисер (6)
Бібліограф (2) – Аудитор (4)
Головний бухгалтер (4) – Інспектор карного розшуку (5)
Парикмахер-модельєр (6) – Психолог (3)
Бджоляр (1) – Комерсант (5)
Суддя (3) – Стенографіст (4)

Методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» за Є. О. Клімовим

Прізвище, ім'я.....Вік.....Стать.....

Школа.....Клас.....Дата.....

Інструкція: Кожне питання містить два альтернативних варіанта («а» і «б»). Ти повинен в кожній із 20 запропонованих пар видів діяльності вибрати тільки один вид. Оцінки описів в парі не повинні співпадати, так як ти один із них до цього вже вибрав. Оцінки можуть бути як позитивними, так і негативними. Оцінки описів заносяться в бланк відповідей в клітинки з відповідними номерами.

Уявіть, що після відповідного навчання Ви зможете виконувати будь-яку роботу. Але якби Вам довелося обирати з двох можливих, якій би Ви віддали перевагу?

1 а. Доглядати за тваринами	1 б. Обслуговувати машини, прилади (стежити за їхньою роботою, регулювати)
2 а. Допомогати хворим людям, лікувати їх	2 б. Складати таблиці, схеми, програми для комп'ютерів
3 а. Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх листівок, носіїв музики.	3 б. Стежити за станом, розвитком рослин
4 а. Обробляти матеріал (дерево, тканину, метал, тощо)	4 б. Доводити товари до споживача (рекламувати, продавати)
5 а. Обговорювати науково-популярні книги, статті	5 б. Обговорювати художні книги, п'єси, концерти
6 а. Вирощувати молодяк (тварин певної породи)	6 б. Тренувати товаришів (або молодших) для виконання певних вправ (трудових, спортивних)
7 а. Копіювати малюнки,	7 б. Керувати яким-небудь вантажним

налаштувати музичні інструменти	засобом — трактором, тепловозом
8 а. Повідомляти, пояснювати людям необхідну інформацію	8 б. Оформляти виставки, вітрини (або брати участь у підготовці п'єс, концертів)
9 а. Ремонтувати речі, вироби, одяг, техніку, житло	9 б. Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках
10 а. Лікувати тварин	10 б. Виконувати обчислення, розрахунки
10 а. Лікувати тварин	10б. Виконувати обчислення, розрахунки
11 а. Виводити нові сорти рослин	11б. Конструювати, проектувати нові промислові вироби
12 а. Розбирати суперечки, конфлікти між людьми, переконувати, пояснювати, заохочувати, карати	12 б. Розбиратись у кресленнях, схемах (перевіряти, уточняти, приводити в порядок)
13 а. Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності	13 б. Спостерігати, вивчати життя мікробів
14 а. Обслуговувати, налагоджувати медичні прилади, апарати	14 б. Надавати людям медичну допомогу у разі поранень
15 а. Складати точні описи-звіти про явища, які спостерігав, про події	13 б. Художньо описувати, відтворювати події (які спостерігав або уявляв)
16 а. Робити лабораторні аналізи в лікарні	16 б. Лікувати людей, проводити з ними бесіди
17 а. Фарбувати і розписувати стіни приміщень, поверхні виробів	17 б. Здійснювати монтаж будівель або складання машин, приладів
18 а. Організовувати культпоходи ровесників, туристичні походи, екскурсії тощо	18 б. Грати на сцені, брати участь у концертах
19 а. Виготовляти за кресленнями деталі або вироби (машини, одяг), будувати будинки	19 б. Займатися креслярством, копіювати карти, креслення
20 а. Вести боротьбу з хворобами рослин, із шкідниками лісу, саду	20 б. Працювати на клавішних машинах (друкарській, телетайпі, набірній машині тощо)

**Методика «Визначення нахилів людини до тієї чи іншої сфери діяльності»
(за Л. Йовайші)**

Методика спрямована на виявлення схильностей що вчать до різних сфер професійної діяльності: роботі з людьми, практичній, інтелектуальній, естетичній, планово-економічній або екстремальній.

Інструкція:Закінчите вислови, вибравши один з варіантів - «а», «б» або «в» - і обвівши відповідну букву в бланку напроти номера питання.

1. Мені хотілося б в своїй професійній діяльності:

- а) спілкуватися з самими різними людьми;
- б) що-небудь робити своїми руками - меблі, машини, одяг і т.д.;
- в) знімати фільми, малювати, писати книги, виступати на сцені і т.д.

2. У книзі або кінофільмі мене більше всього приваблює:

- а) художня форма, майстерність письменника або режисера;
- б) сюжет, дії героїв;
- в) інформація, яка може пригодитися в житті.

3. Мене більше порадує Нобелівська премія:

- а) в області науки;
- б) за громадську діяльність;
- в) в області мистецтва.

4. Я скоріше погоджуся стати:

- а) керівником банку;
- б) головним інженером на виробництві;
- в) начальником експедиції.

5. Майбутнє людей визначає:

- а) досягнення науки;
- б) розвиток виробництва;

- в) взаєморозуміння між людьми.
6. На місці директора школи я, передусім, займуся:
- а) її впорядкуванням (їдальня, спортзал, комп'ютери);
 - б) створенням дружного, згуртованого колективу;
 - в) розробкою нових технологій навчання.
7. На технічній виставці мене більше приваблюватиме:
- а) зовнішній вигляд експонатів (колір, форма);
 - б) внутрішній устрій експонатів;
 - в) їх практичне застосування.
8. У людях я ціную, передусім:
- а) мужність, сміливість, витривалість;
 - б) дружелюбність, чуйність, чуйність;
 - в) відповідальність, чесність, акуратність.
9. У вільний від роботи час я буду:
- а) писати вірші або малювати;
 - б) ставити різні досліди;
 - в) тренуватися.
10. У закордонних поїздках мене більше приваблюватиме:
- а) екстремальний туризм (альпінізм, віндсерфінг, сноуборд);
 - б) ділове спілкування;
 - в) можливість знайомства з історією і культурою іншої країни.
11. Мені цікаво розмовляти:
- а) про машину нового типу;
 - б) про нову наукову теорію;
 - в) про людські взаємини.
12. Якби в моїй школі були всього три гуртки, я б вибрав:
- а) технічний;
 - б) музичний;
 - в) спортивний.
13. У школі більше уваги слід наділяти:

- а) покращанню взаєморозуміння між учителями і учнями;
- б) підтримці здоров'я що вчать, заняттям спортом;
- в) зміцненню дисципліни.

14. Я з великим інтересом дивлюся:

- а) науково-популярні фільми;
- б) програми про культуру і мистецтво;
- в) спортивні програми.

15. Мені було б цікаво працювати:

- а) з машинами, механізмами;
- б) з об'єктами природи;
- в) з дітьми або однолітками.

16. Школа в першу чергу повинна:

- а) давати знання і уміння;
- б) вчити спілкуванню з іншими людьми;
- в) навчати навичкам роботи.

17. Кожна людина повинна:

- а) вести здоровий спосіб життя;
- б) мати можливість займатися творчістю;
- в) мати зручні побутові умови.

18. Для благополуччя суспільства в першу чергу необхідна:

- а) захист інтересів і прав громадян;
- б) турбота про матеріальне благополуччя людей;
- в) наука і технічний прогрес.

19. Мені більше всього подобаються уроки:

- а) фізкультури;
- б) математики;
- в) праці.

20. Мені цікавіше було б:

- а) планувати виробництво продукції;
- б) виготовляти вироби;

в) займатися збутом продукції.

21. Я вважаю за краще читати статті:

а) про визначних учених і їх відкриття;

б) про творчість митців і музикантів;

в) про цікаві винаходи.

22. Вільний час я більш охоче провожу:

а) роблячи що-небудь по господарству;

б) з книгою;

в) на виставках і концертах.

23. Більший інтерес у мене викличе повідомлення:

а) про художню виставку;

б) про ситуацію на фондових біржах;

в) про наукове відкриття.

24. Я вважаю за краще працювати:

а) у приміщенні, де багато людей;

б) у незвичайних умовах;

в) у звичайному кабінеті.